

KEGYELEM BIZONYSÁGA HANZMANN KÁROLY

(Részlet)

Soproni evang. esperes lelkész visszaemlékezései varsádi és soproni működésére

Első rész:

A varsádi évek

Kegyelem bizonyosága kíván lenni írásomnak minden lapja, amelyeken „megemlékezem az Úrnak cselekedeteiről, sőt megemlékezem hajdani csodáidról, és tetteidről gondolkodom. Oh Isten, a Te utad szentsége, kicsoda olyan nagy Isten, mint az Isten?!” / 77. zsoltár 12-14. v./
Lelkészi szolgálatom kegyelemben gazdag tapasztalatait és változatos élményeit igyekszem összefoglalni, miután az 1909 óta elég részletesen vezetett lelkészi naplóm, Sopronnak 1945. március 31-én, nagyszombat éjjelén, a felszabadulás kapcsáni zűrzavarban, majdnem teljesen megsemmisült. A megmaradt roncsok, egyes feljegyzések és annak idején cédulákra írt adatok és elég élénk visszaemlékezéseim alapján egész lelkészi múltamat rekonstruálni próbálok. Főelvként a történeti pragmatizmust, az igazság és hűség követelményét igyekszem mindig szem előtt tartani. Más szóval: nem rózsás szemüvegen átnézem múltam emlékeit, hanem elfogulatlan tárgyilagossággal rögzítem őket és nevezem meg a gyermeket a maga nevéen. Alázatos lélekkel vallom, minden emberi lelkesedés, hivatástudat és becsületes munka mellett is egész életem minden napja és eseménye csakis az isteni kegyelem bizonyosága lehet, mert jó és rossz napokra egyaránt áll a 126. zsoltár 3. versének vallomása. „Hatalmasan cselekedett velünk az Úr, azért örvendezzünk.” Hálátelt szívvel, boldogan hirdetem én is Nehémiással / VII.10/b / : „Az Úrban való öröm a mi erősségünk!”

- x - o - x -

Sopronban születtem 1884 évi december hó 27. napján, Hanzmann Károly és Gottschling Zsuzsanna első gyermekeként. Édesapámnak az Ikvahídon jól menő cipészüzlete volt. Családunk rendezett, szolid polgári viszonyok közt élt. Jellegzetes bennszülött soproni szokás szerint zárkózott kis körben forgolódtunk, csak az elsőfokú unokatestvérekig menően tartották a rokonságot. Így, például csak theol. hallgató koromban ismertem meg egyik II. fokú unokabátyámat, Schöll Lajos hidasi lelkészt, Tolna- Baranya- Somogy későbbi jeles esperesét, akivel aztán igazi testvéri áldott szoros kapcsolat fűzött össze, és már soproni lelkész voltam, amikor egy másik II. fokú unokatestvért ismertem meg dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsosban. Ha nem is helyes mindenben ez a zárkózottság, de van jó oldala is – mint, ahogy nem csupa szeretet jellemzi, a nem tudom hányadfokú rokonságot, magyar sógorságot, fenntartó kapcsolatokat akárhány esetben.

Amikor 1890-ben beírtak szüleim a belvárosi népiskolába, akkor még németül tanítottak ott is. Hálás szeretettel gondolok még most is tanítóim közül Frühwirth Károlyra és édesapám unokatestvéreire Göhring Theofilra, ellenben már kis elemista korunkban is észrevettük mi gyerekek, hogy mily keveset törődött velünk Bünker Rajnárd és Pós Lajos tanítóink, akik sok egyébvel kiváló eredményeket értek el, csak az osztályunkkal nem. Az elemi népiskola I. osztályától az egyetemi előadóteremig a legbensőbb barátság kötött össze padszomszédokkal, Ebenspanger Sándorral, most ókortvélyesi lelkésszel. Édesapja az evang. árvaház vezetője volt. Nem múlt el olyan nap, hogy legalább kétszer ne futottam volna át a halászutcai árvaházba, és Sándor legalább is háromszor ne jött volna le hozzánk a Bálfi utcába. Castor és Polluxnak hívtak bennünket a líceumban, a theol. főiskolán és az egyetemen is. A középiskolát a soproni ősi liceumban végeztem. Tanáraink közül hálás szeretettel emlékezem meg Hollós-Holzhanner Jánosról, Hetvényi Lajosról, Bothár Dánielről, Haniffer

Sándorról. Ezek nemcsak oktattak, hanem neveltek is, ami nagydolog volt 40 évvel ezelőtt, hisz a vaskalapos magoltatás és a merev fegyelem akkor még érvényben volt. Aradt János, Király Béla, Rosta Ferenc, Renner János sokunk számára mesteremberi, léleknélküli szolgálathoz nem jelentettek többet. Hamar elmúlt a líceumi 8 év. Hetedikes koromban elvesztettem fedhetetlen drága édesapámat, aki csak családjának élt és akire még most is 43 év távlatból a legforróbb gyermeki hála érzelmével gondolok.

1903. június 24-én a gimnáziumi érettségit jó eredménnyel megszerezve, a pályaválasztás számomra nem volt probléma. Hón szeretett nagyanyám – Leitgab János népiskolánk volt igazgatójának sógornője- és szeretett jó szüleim nevelési eredményeként, szívem sugallatát követve, a soproni teológiai főiskolára iratkoztam be. Kilencen voltunk évfolyamunkban. Az itt eltöltött 3 év gyorsan elszállt fejünk fölött. Csak 4 tanárunk volt és csak „Nagytiszteletű Urak” voltak, de amit életre valóul nyújtottak, az minden bizsonnyal volt annyi, mint amit a jelen nemzedék – egyetemi hallgatók 9 „Méltóságos Professzor Úr”-tól kap. Soha meg nem szűnő hálával gondolok néhai Poszvák Sándor igazgatónkra, aki még ma is prototípusa lehet az igaz lelkipásztornak. Széles látókörű és igazságos vezéregyéniség. Gyakorlott írásmagyarázatai, egyházjogi, homiletikai, és katechetikai előadásai valóságos kincsesbányái voltak a szakoknak. Azután ott volt az a csupa szív és nagy tudású, hangyaszorgalmú Payr Sándor. Igaz, hogy a történeti tárgyakat amúgy is mindig nagyon szerettem. Még szeretett édesapám plántálta belém ezt a szeretetet. A jó „Sándor bácsi” szinte apai szeretettel kézen vezetett a 3 éven át rendszeresen irányított, állandóan használhattam könyvtárát és nagyon sokat jártam házában. Többször mondogatta, hogy utódjává szeretne nevelni. Ha a kegyelem Isten más útra vezetett is, azért Payr Sándor áldott emléke kitörölhetetlenül él szívemben. Jansz Vilmos az ószövetségi tanszékét látta el. Kis kaliberű ember, de sok jóakarát volt benne. Kevesen szerették, mert kíváncsiskodó modorát nem bírták. Pedig törődött az ifjúsággal és segített ahol csak tudott. Én szerettem. Mintha csak éreztem, volna- pedig még csak sejtmemem sem lehetett, hogy utódja is leszek bizonyos fokig. Poszvák_Sándor ugyanis 3 évtizedig, Jansz Vilmos másfél évtizedig viselte a dunántúli ev. Egyházkerület főszámvevői felelősségteljes és hálátlan tisztségét, amelyben én is immár 22 éve őrlődöm. Egyedül Bancsó Antalért nem bírtam lelkesedni, holott elismert tekintélynek örvendett elég sokan dicsérték. Tény az, hogy világos koponya és a legékesebb szavú előadó – oly szabatos és logikus előadást német egyetemeken sem hallottam, de hideg és zárt természetű volt, akinek a főszerelme a barokk. tudományában. Saját bevallása szerint Bayschlag Willibald és a dán Martonsen volt a szisztematikában és a jeni Hilgenfeld újszövetségi exegezisben az ő tekintélye. Pedig mennyit haladtak ezek a diesiplinák is a XX. Század elejéig is ő studens kora óta! Ezt akkor láttam, amikor 4. évre a Halle- Wittenbergi egyetemen egyetem hallgatója lettem. Ebenspanger Sándor kenyeres pajtásommal ott is együtt laktunk és egymás mellett ültünk az egyetemen. Azokat a tárgyakat hallgattuk elsősorban, amelyeket itthon maradt 3 társunk. De amellet egyebeket is. Én pl. az akkoriban világhírű Dr. Mahring belgyógyász orvosprofesszort és az amerikai csereprofesszor Canrad nemzetgazdászt is hallgattam. Legnagyobb hatással D. Martin Kühler európai híró szisztematikus volt reám, akinek mélyenszántó előadásai élményszámba mentek. Nagyon kedves professzorom lett D. Gustav Warnek, a külmisszió atyamestere. Akkoriban volt odahaza Szumátrából az öregúrnak Johannes nevű fia, aki ott hittérítőként működött, utóbb a barmeni külmisszió igazgatója lett. Sokat hallottam a „Weltweites Christentum”- ról. Feledhetetlen marad az akkor privátdocens Dr. Carl Bornhäser újszövetségi exegetikai és gyakorlati szeminárium. Az ő családjában tölthettem a karácsonyi szent estét. Igen élveztem az utóbb leipzigi katedrát nyert D. Johannes Leitpeld, akkor még oxtraerdinárius, egyháztörténeti és újszövetségi előadását, nemkülönben D. Erion Haupt-ét. D. Lesfo, D. Rotästein, D. Steuernagel, D. Hölscher, D. Kattenbusch-előadásai már kevésbé vonzottak. A magyarok patrónusaként elismert Dr. Geswin Uphues logikai előadását csak becsületből hallgattam. Ellenben a világhírű Ebbinghaus psychológus

előadása és szemináriuma sokat nyújtott. Élvezhetetlennek találtam, svábizelő dialektusa miatt, az európai hírű D. Kautsch-et. A sokféle tudományos fejtágítás mellett a gyakorlati kiképzés is felbecsülhetetlen meglátásokat nyújtott. Halle gazdag sokféle bel missziói munkában- Franke' sehen Stiftungen, Stadtmission, Diakonissenverein, Kindergottesdienst zu St. Ullrich, /ebben, mint csoportvezető vasárnapról vasárnapra én is részt vehettem és előzőleg csütörtök esténként a Superintendent Richter előkészítő megbeszélésein/, a Christlicher Verein Junger Männer egyesületnek is működő tagja lehettem, a D. C. S. V., a Luther városok, Wittenberg, Eisleben, Eisensch, Wartburg, stb. megtekintése, a közeli Leipzig ismételt felkeresése, és az ottani theol. fakultás hírességeinek, főleg D. Ludwig Ihmels utóbb szász Landesbischof, és D.Kittel, többszöri hallgatása és sok más egyenesen pótolhatatlan és felbecsülhetetlen jelentőségűvé lett egész jövőmre nézve.

1907. augusztus elején Isten kegyelméből szerencsésen hazajöhöttem s a szak- és lelkési vizsgákat jó eredménnyel letéve, augusztus 25 - én Szombathelyen Gyurácz Ferenc püspök hetedmagammal lelkésszé avatott. Isten nagy kegyelmének bizonyága volt ez a szép nap a magam és drága jó édesanyám számára is. Ugyanakkor püspök urunk káplánul rendelt nem Dörmer Frigyes, másik évfolyamtársam meglátogatása – aki aztán varsádi utódom is lett – mert már ismételten meghívott. Szülei házában a jómódú tolnai parasztság életébe nyertem ott tartózkodásom heteiben betekintést. Sok mindenféle tapasztalattal meggazdagodva éppen aznap estére készültem Sopronba való visszautazásra, amikor egyszer csak váratlanul berobog Dörmerék portájára hintón az ifjú Reichert Gyula, aki alattam 2 évvel járt a teológián és sokat volt nálunk. Megtudta, hogy arra járok s azért jött, hogy szülei házába meghívjon, és mindjárt magával vigyen. Így kerültem a szomszédos Kistormásra, a parókiára. Gyula barátom hűgát, Stefikét meglátni és megszeretni majdnem egy pillanat műve volt. Egy hétig ragadtam ott Kistormáson. Itt is, mint korábbi látogatásaim helyén „megprédikáltattak”.Müller Róbert felsónánai lelkész, későbbi szomszédom és jó komám szerint elmondhattam Kistormáson Julius Caesarral: Veni, vidi, vici. Pedig a világ nyelven szólva „véletlenül múlt”. 1906 nyár elején én nyertem el a theol. önképzőkör legnagyobb jutalomdíját egyháztörténeti pályamunkámmal. Ezen a pénzen tettem meg a tolnai excursiót, a véletlennek látszik, hogy későbbi sógorom közvetlen hazautazásom előtt csípett el s vitt el a szülei házába. De én mindezt nem ismerem el véletlennek, az Úr vezetett! Kegyelmének bizonyága ez is!

- X - O - X -

Kápláni minőségemben 1908. szeptember 26-án estefelé érkeztem meg Varsádra a keszõhidegkúti vasúti állomásra. A paplak udvarán új principálisom, Vágner Samu és felesége, szül. Lehr Vilma szeretettel fogadtak. Bevezettek a folyosó bal oldalán fekvő kápláni szobácskába, amely a legprimitívebb berendezésű volt: 1 ágy, 1 asztal, 1 szekrény, 1 mosdótál, és 2 szék. Megmosakodtam, s máris vacsorához hívtak. Még mielőtt asztalhoz ültünk volna, egész meglepetésszerűen azt kérdezte tőlem Nagytiszteletű uram: Unokaöcsém, aztán van-e tolnai műveltsége? Bambán néztem s bevallottam, hogy nem értem a kérdését. Az öregúr erre megismételte ugyanazon szavakkal a kérdését. Most azt feleltem: Sopronban és Halleban tanultam, amivel legyintett kezével egyet, s azt mondá: Ez nem érdekel, azt akarom megtudni, hogy tud-e a káplán úr paskieviczsezni¹ Újra csak az volt a válaszom: Ezt a kérdést nem értem kérem. Erre principálisom műharaggal rám szólott: „Maradt volna a fenében, minek küldenek nekem olyan káplánt, akinek még tolnai műveltsége sincs!” Fordult velem a világ s majdnem elvágódtam. Ámbár tudtam, hogy félig tréfálkozva értette szavait gazdám, mégis borzasztó csalódást és fájdalmat éreztem szívemben. A vacsora sehogy

¹ A tarokk kártyajáték egyik változata, egyesek szerint a legkönnyebb, ami Paskievics orosz hercegről és tábornagyról kapta a nevét.

sem ízlett, noha Vágnerék elismerten kitűnő konyhán éltek. Aludni sem bírtam az éjjel. Már-már ott tartottam, hogy másnap csomagolok és megyek vissza Ajkayékhoz. Igen ám, ha nem lett volna a szomszédban Kistormás! - - Maradtam, de megfogadtam, hogy következetesen megtartom Pröhle Károly, a soproni teológia új tanárának, tőle való búcsúzásakor útravalóul adott tanácsát, / Pröhlét lajtaufalusi lelkész korában ismételten helyettesíthettem/: Egyet ajánlok, kettő lesz belőle: ne szokja meg Tolna két rákfenejét, a kártyát és a bort. – Máig is hálás vagyok Pröhle Károlynak a tanácsáért is. Sikerült ellent állani minden kísértésnek. Pedig mennyit székáltak éveken át a kettőért! Kártyát sohasem fogtam kezembe, bort sohasem ittam Tolnában, olyannyira, hogy nemsokára szállóigévé lett szép falumban: Wasser trinken in ganz Varsád nur dr. Pharrer und die Gäns! Bizony nagy dáridók, kártya partik, és pincészer hazája volt régebben majdnem minden tolna- baranyai lelkész-, tanító- és jegyzőlakás. A leghíresebbek egyike éppen a varsádi paplak volt. A havonta itt rendszeresen összeülő tarokkpartie tagjai Vágner Samun kívül Marhauzer Imre bonyhádi gimnáziumi tanár, Szarvasi-Hirschler Sámuel lajoskomáromi lelkész és Gallé Tivadar, a pest megyei Harta főjegyzője voltak. Ezen kívül hetenkint 1-2 –szer a varsádi intelligencia és az erre vetődők rendeztek nagy kártyacsatákat s ittak hozzá „nagyokat, de gyakran”. Linde Gyula varsádi főjegyző, Fanzer János varsádi kántortanító, Posthy Endre, paksi főszolgabíró, Vágner sógora, Dobó Kálmán gyönki fiskális, Lágler Sándor kölesdi lelkész, dr. Keck László gyönki közjegyző, voltak a főszereplők, de ha kellett hát beugratták a mindenkori káplánt és a másodtanítót is. A közlekedés nem okozott problémát, mert majdnem mindegyiküknek volt hintaja, lova, vagy ha úgy hozta a sor, hát Vágner Samu csak üzent a kocsisának: Fülöp, fogj be, hozd el x. y. urat! A dáridó Vágneréket illetően vagy a paplakon, vagy a szabatoni pusztáján, vagy a gyönki határban lévő nagy szőlőjébe lévő présházban folyt. Ez utóbbi helyen láttam egy ereklyeként megbecsült fakupát, amelyre az országos híru Budenz József nyelvész, aki Vágner sógorával, Lohro Alberttel együtt szintén beletartozott a baráti körbe, régebben egyik ottjártakor bicskával ezt véste bele jeligéül: Sokat inni lehet, de eleget soha! A híres Arany interpretátor Lehr Albert pedig itt írta „Uzdi kóczyerekek” című satirikus versciklusát. Ebben a szintén velük fraternizáló uzdi földbirtokosokat, a Pesthy, Dobrovsky, Fördös, Sass család férfitagjait örökítette meg. 1908. augusztus 26-án, Samu- napkor, mint Vágnerék maguk mesélték 25 vendéghintó állott a varsádi paplak udvarán... Ez volt a régi Tolna! Csupa történetileg bizonyított hiteles tények sorozatából való néhány adat... Emellett Vilma néni is szenvedélyes pasziánszozó volt. Minden áldott este, vacsora után férjével, és ha akadt erre hajlandó káplán, rakták a pasziánsz-kártyát

Kápláni szolgálatom könnyű volt. Hetente csak egy prédikációra kellett készülnöm. Minden harmadik vasárnap a 11 kilométerre fekvő Udvari filiába kellett kimenni kocsin ige hirdető szolgálatra. Itt is, mint Varsádon két-két tanítónk van, akik bizalommal fogadtak. Hasonlóképp a nép is mindkét faluban. A varsádi nép nagyon rossz templomba járó volt, az udvariak valamivel jobbak.

1909. május elsején vettem át, mint püspökileg kinevezett adminisztrátor, Müller Róbert felsőnáni lelkész jelenlétében a varsádi lelkészi hivatalt és vele gyülekezetem önálló vezetését. Hamarosan megindult a lelkészválasztás előkészítése is. A helyzet tisztának látszott már akkor. Nem korteskedtem, nem ígérettem, holott próbálkoztak híványcsonkítással és házassítással nem is egyszer a jó varsádiak. Mindent az Úr kezébe tettem le, én csak becsületesen igyekeztem kötelességemet teljesíteni. Az egyik községi esküdt ismételten próbált rábeszélni, hogy vegyem majd feleségül a jegyzőnk Etelka nevű lányát s akkor biztos a megválasztattatásom /Bíró szeretett volna lenni ez a Heller János, s azt gondolta, hogy így szerezhet érdemeket a nagytekintélyű jegyzőnél magának/. Ismételten megmondtam neki, hogy ez az én legsajátosabb ügyem, ebbe ne szóljon bele senki. Máskor meg unszolására azt

kérdeztem tőle, hogy papot akarnak-e választani vagy papnét, mert ez utóbbi esetben én nem pályázom. Amikor az atyafi még egyre toladott, a legkeményebb szavakkal kiutasítottam szobámból. Másnap azzal állítottam be mennyasszonyoméknál: én se leszek, ám varsádi pap s elmondtam a dolgot. Valószínűnek tartottam, hogy Heller megsértődött és ellenem, fordul a választáson. De nem így történt. Sőt ő lett utóbb családunk egyik leghűségesebb embere. Kaptam másoktól is ajánlatokat... A választást megelőzően egyetlen komolynak látszó ellenfelem mutatkozott, Lombos- Ludig Alfréd, a húszas évek derekán a nyíregyházi Geduly vádakkal kapcsolatosan hitehagyóvá lett jelenlegi bonyhádi református lelkész. Ő is csak próbálkozott azon címen, hogy öreganyja varsádi származású és Linde jegyzőnek rokona. Mindketten azonban korrektül viselkedtek.

Az augusztus 22. lelkészjelölő közgyűlés azonban, Müller Róbert felsónánai lelkész és Schád Vilmos murgai ikerelnöklete alatt egyhangúlag engem jelölt. A filiánk, Udvari, ahol pedig akkor majdnem 800 evangélikus lélek volt, nem vett részt a lelkészválasztásban. Az anya- és leánygyülekezet a lelkészválasztási előkészületek folyamán hajba kapott a választási jog mikénti gyakorlásán. Nekem volt a legkínosabb, mert az udvariak is nagy szeretettel ragaszkodtak hozzám. Exponálnom viszont sehogy sem lehetett, már csak azért sem, nehogy az anyagiság vádjával illessenek. Udvari ugyanis, addig a varsádi lelkésznek 55 q rozsot, 7 q zabot, 5 hl bort és 600 drb tojást fizetett évente... Az anya és a filia közti viszony bizony századunk első negyedében még mindig rendezetlen volt sokhelyütt. Így amikor 1807-ben b.e. Horváth Pált választották meg a varsádiak lelkészül, az udvariakat bele sem vonták a választási aktusba, Horváth már Varsádon lakott, amikor az udvariak utólag elhozták neki ide híványukat. 1844-ben viszont az udvariak választották a varsádiaknak papot. Ekkor ugyanis két egyformán erős párt állt egymással szemben: a Schleining és a Schneikor párt. A varsádiak többsége, Vágner Péterrel az élén a majosi lelkész és későbbi jeles tolnai esperes, az öreg Vágner komája köré sorakozott. Schleining Károly, Karsay Sándor, majdani dunántúli szuperintendens bizalmas jó barátja lett. A másik párt Horváth Pál lemondott lelkész veje, korábban varsádi káplán, azután kötcsei lelkészt kívánta megválasztani. Mindkét jelölt kiváló férfiú. A választás napján betoppantak a varsádiaknak templomába az udvariak és egyhangúlag Schneiker Jakabra szavaztak. Ezzel el is dőlt a lelkészválasztás sorsa. Varsádnak sosem volt oka ezt megbánni. Schneiker Jakab egyik legnagyobb papja és egyházmegyénk kiváló espereseként él a történelemben. A letromfolt varsádiakat azonban titokban mindmáig bántja ez a háttérbe kerülésük, Schneiker Jakabnak 1866-ban bekövetkezett halála után Vágner Péter ügyesen úgy intézte a dolgot, hogy az akkor Kismányokon káplánoskodó Samu fiát egyhangúlag meghívták varsádi papnak, aki másnap, december 31-én már el is foglalta állását és csak ezután tudatták a választást az udvariakkal. Ez meg azokat bosszantotta. A varsádiak évekkal az én megválasztásom előtt ismételen próbálkoztak e filiából a maguk számára anyagi hozzájárulást kapni. Ügyük többször is került az esperességi közgyűlés elé, de dűlőre nem vihették. Végre az egyházmegye salamoni ítélete úgy szólt: tartsák e tengeri kigyóvá vált kérdést Vágner Samu nyugalomba vonulásáig függőben. Végül is az udvariak kiszorultak a lelkészválasztásból, mert a varsádiak a lelkészi konvenció arányában akartak az udvariaknak szavazati jogot engedélyezni, vagyis az udvari szavazók egyharmadának. Ezt Udvari visszautasította. Az egyházmegye viszont 1910-től Gyönkhöz csatolta átmenetileg Udvarit azzal, hogy sürgősen anyásuljon. Az anyásításból nem lett semmi, mert szokás szerint dupla balkézrel fogott hozzá esperesünk. A gyönki lelkész elhanyagolta Udvarit, a filia papi konvencióját igyekezett megspórolni, az egyházi helyzet romlik, a szomszédos nagyszékelyi református lelkész az udvari reformátusok pásztorolása címén, úgy hallom halászik az evangélikusok közt. Sír az ember lelke. Mégis csak anyásítani kellene, vagy ha ezt sehogy sem lehet, akkor visszacsatolni Varsádhoz.

Varsádi adminisztrátorságon öt hónapját arra használtam fel, hogy a legaprólékosabb kérdésekig beledolgoztam magamat a gyülekezet minden jelen és múlt

problémáiba. Rendeztem a levéltárt, áttanulmányoztam az összes jegyzőkönyvet, egy egyházmegyénkéit éppen úgy, mint a dunántúli kerületét és az egyetemes egyházéit. Ezáltal eléggé megismertem múltunkat s utóbb nagy hasznát láttam bizottsági és közgyűlési tárgyalások során. Egyházi ügyeink kezelése, általában az adminisztráció is lagymatagon történt akkoriban, bizonyos naiv felületesség és hihárís nehézkesség jellemezte az egyháziakat Tolnában. Vágner Samu beszélt el, hogy Gyurátz Ferenc püspök urunk tolnamegyei egyik canonica vizitációs útja alkalmával, a látottak és hiányoltak alapján, így sóhajtozott fel: „Oh, Tolna, Tolna! Ha téged valaki előbbre tolna!”. Legénylakásomat egy öregasszony takarította, s hozta naponta az ebédet a vendéglőből. Klein Henrik korcsmáros eleinte nem mondott árt, mindig halogatta. Végül bizonyosságot akartam tudni s ekkor így szólt: az ebédért tehát tisztelendő úr fizessen 24 Koronát! Reggelire a közeli Rudolfmajorból naponta 1 liter tejet hoztak házhoz, á 5 fillér, vacsorára pedig nem bírtam elfogyasztani azt a sok vajjat, húst, kolbászfélét, gyümölcsöt stb., amit bőven hoztak kedveskedő egyháztagok. Míg káplán koromban majdnem többet volta Kistormáson, mint Varsádon, addig adminisztrátorságom idején, alig mozdultam ki a faluból. Megismertem az összes falubelieket, családi körülményeiket, szokásaikat, általában a falut és népét. Nagyon jól éreztem magamat- varsádi voltom ellenére a nép között, és igen megszerettem a falusi életet.

Így jött el Varsádra jöttöm első évfordulója napján a lelkészválasztás. Horváth Sándor paksi lelkész, főesperesünk és Szenitzey Géza egyházmegyei felügyelő vezették a közgyűlést. Gyurátz püspök a maga részéről Péter Sándor, kismányoki helyettes lelkészt, volt évfolyamtársamat jelölte. Simán ment minden. Az egész falu bizalmától övezetten, valóban a jó Isten nagy irgalmából adományozottnak tekintettem és kegyelem bizonyosságaként hálás szívvel és hívő alázattal fogadtam a varsádi lelkipásztori szolgálatra történt egyhangú elhivatásomat. Ünnepeles beiktatásom 1909. október 24-én, Szentháromság utáni XX. vasárnapon volt. Az egész gyülekezeten kívül jelen volt Horváth Sándor, paksi espereslelkész, aki II. Timoth IV.2-5.alapján mondott szép beszédével iktatott hivatásomba, Tomka Gusztáv, györkönyi alesperes lelkész, Reichert Gyula kistormási, Péter Ádám kalaznói, Müller Róbert felsónánai, Dörmer Frigyes szárazdi lelkész és a vidéki intelligencia több tagja. Távolmaradását kimentette Vágner Samu elődöm, Schöll Lajos hidasi, Mühl Sándor gyönki, Perl János keszöhidegkúti lelkész és Péter Sándor kismányoki helyettes lelkész. Beköszöntő beszédemet a 143.zsoltár 10. verse alapján mondtam a következő felosztással: Unser heutiges Textwort ist mein Flehn an der Schwelle meiner Amtstätigkeit. Darin ist enthalten: 1./ Meine Bitte: Oh Gott, lehre mich' dein guter Geist führe mich! 2./ Mein Gelübde: Thun nach Deinen Wohlgefallen. 3./ Meine Zuversichte Du bist mein Gott! 4./ Meine Hoffnung: Auf ebener Bahn! ... 36 év múlt el azóta és én boldogan vallom az isteni kegyelem bizonyosságaképp ma is a 37.zsoltárral: Gyönyörködjél az Úrban és megadja néked szíved kérdéseit. Hagyjad az Úrra a te utadat és bízzál benne, majd Ő teljesíti.

- x - 0 - x -

Varsádi gyülekezetem helyzetéről szándéksom most korhú, ha nem is kimerítő, de mégis eléggé tájékoztató leírást adni. Valamikor régen Varsád a legvirágzóbb gyülekezetek egyike volt. A tolna-baranya-somogyi egyházmegye 7 legrégibb gyülekezeteinek sorában találjuk. A jelenlegi Varsádnak lakói németországi ősoktól származnak. Maga a falu neve régi magyar eredetű. Földrajzi fekvése adta, az ismert halászati eszköz, a varsa alakjára emlékeztető ugyanis a Donát patak és több talajvíz levezető árok és dombos vonulatok közt. Mohácsig feltétlenül magyar volt a lakossága. Azután elnéptelenedett Tolna megye is, mert népe rabszíjra fűzve menetelt Stambul felé. Utána rációk telepedtek le idővel kisebb kolóniákban. Itt jártukra emlékeztet a templom mögötti temetőnk partjában, alig egy méternyire a földben látható ráctemplom apszisa. A vidék mocsaras ósvadon képét mutathatta, amikor a 13. század II. évtizedében a Székely alezredes család birtokát képző eme tájra is, a szomszédos Mercy Florimundus de Argenteau gróf hadvezér patronátusa alatt

lassacskán bejöttek 1715 táján a sváb kolonizátorok. Vallásszabadságot és földi jót ígértek nekik. Jöttek is szép számmal az elhagyatott tolnai tájakra. Persze legtöbbször nem a nép színe-java, hanem inkább az elégedetlen, turbulens elem, akiket egy kalandorszellem és mohó anyagiasság is fűtött. Szívós szorgalom, tisztaság, munkaszeretet jellemezte már akkor is őket, amikor zöldséggyökerekből való ecetes korsójukkal és kis batyujukkal, meg némi pénzzel, a Duna mentén haladva érték el új hazájukat. Ha sokban nem is osztom a pángermán Müller-Guttenbrunn: Der grosze Schwabenzug című könyvében közöltek és nem írom alá mindazt, amit Schmidt János györkönyi lelkész a betelepülőkről írt füzetében megállapíthatni vél, de egészben véve mégis bő tájékoztatást nyújtanak az akkori viszonyokról és emberekről. Sok szép tulajdonságuk mellett több gyarlóságot is mutat életük. Az itt talált magyar szokásokból és életből is inkább a rosszat vették át. Pl. káromkodni a legvadabb ostoros béres, sem tud cifábban, mint a mi németjeink, akik olykor rém anyagiasak, pörösködők, megbízhatatlanok, sunyiak. Szokták is mondani, hogy egy fél kupica pálinkával a fél falut meg lehet vásárolni.

Az első német telepesek 1703-ban jelentek meg Varsádon. 13 család telepedett le ekkor régi feljegyzés szerint a mocsaras, dombjain erdőkoszorúzta varsádi völgykatlanban. Magukkal hozták papjukat, Jeremias Schwarzvaldert is. Irtották az erdőt, lecsapolni kezdték a mocsarat, de a malária és váltóláz még a 19. század elején, sőt derekén is fellelhető népünknel. Még ma is azt tartja a fáma, hogy veréb bélsárt szedtek ez ellen orvosság gyanánt. A varsádiak földesura türelmes és jó gazda, de a hatalmas klérussal szemben nem ért el mindent. Így első papjuk hamarosan a pécsi börtönbe hurcolták, ahonnan csak hosszú sínylődés után szabadult ki, hogy további életét nevelősködéssel töltse a Duna-Tisza közén. A második lelkész Ádám Kolb volt, aki eleinte még a régi fatemplomban prédikált. 1719. november 19-én szentelték fel a templomot. Ezért van a varsádi búcsú jelenleg is még Erzsébet nap körül. Egy 1722. canonica vizitációs feljegyzés szerint az akkor még itt lakott csekély számú magyarok, a most érkezett telepes evangélikus és kisebb számú reformátusokkal együtt használták teljes békeességben a templomot. A rácoknak volt csak külön templomuk, amiről már korábban tettem említést. Kolb az elveszett első anyakönyvek helyett újakat, a most is meglévőket fektetett fel. 1724.-ben ezt a papot canonicus vétségek miatt elmozdították. 1725.-ben került Varsádra harmadik lelkészként a Darmstadtból származó Carl Reichardt, akinek felesége győri magyar nő. Nagybuzgalmú és tehetséges férfiú. Alatta élte gyülekezetünk első virágkorát. 1731.-ben visszatért Németországba. Még az ő idejében csatlakozott Varsádhoz filiaként a szomszédos Kalaznó. Varsád negyedik lelkésze a Sopronból való Konrád Leopold Tieftrunk. Csak 1734.-ig maradt Varsádon. Hamar belefáradt „a keménynyakú és szűkmarkú nép közti nehéz talaj”-on való szolgálatba. Atyja Gottfried Konrád Tieftrunk szintén lelkész volt, aki Sopronban és Wittenbergben tanult. Felavatása után a dán auxiliár csapatok tábori papja volt néhány évig. Hazatérte után visszavonulta privatizált. Feleségül vette a soproni patricius családból való Artner Anna Krisztinát. Házasságukból született 1703. november 24-én fenti varsádi lelkész fiúk, aki lelkészi képesítést szerzett Altdorfban, ahol 1727.-ben két dissertációját nyomtatásban is megjelentette. Varsádról visszatérve Sopronba magánzóként élt. 1741-ben feleségül vette Serpilius Zsófia Katalin soproni papeányt. Újból lelkészi szolgálatot vállalt a Duna-Tisza közti hartai telepes községben. Az ő papsága idején még mindig vannak az evangélikus többség mellett református németek, magyar róm. Katolikusok és görög keleti rácok. Úgy látszik, hogy a róm. Katolikusok ez idő tájt kissé megerősödtek, mert feljegyzés szerint 1733-ban diasporális pápista iskolát létesítettek, amelybe a szomszédos Kalaznó és másfelé szétszórta élő róm. kat. Gyerekek járhattak. Ötödik lelkészünk a németországi Biberachból való Jakob Friedrich Graup volt, aki 1739-ben sok hívével együtt a pestis áldozata lett. A fél falu elpusztult. Ekkor vándorolt ki a pestis elől a falu népe az úgynevezett „Klá Warschád”-ba, a Rátzer Grund közelébe, amely circa félórányira van falunktól. A Bézáról való Kastenhofer Gusztáv volt a 6.-ik lelkész, aki 2 év múlva meghalt. Őt követte hetedikként

1742-ben Weisz Mihály. Kismányokról jött s 1749-ben oda is tért vissza. Kiváló férfiú lehetett, sokáig viselte az esperesi tisztséget is. Nyolcadik lelkészünk Szenitzei Bárány István, a híres Szenitzei Bárány György első esperesünknek második fia. Az elsőszülött fia János felpeci lelkész és dunántúli szuperintendens. Kistormásról hívták át Varsádra. Esperes is lett s 1775-ben halt meg. Az Újvidékről származó 9-ik varsádi lelkészt, Tischler Jánost a tordasi tót gyülekezet választotta meg 31 évi ittlét után. Utána Szenitzei Bárány Pál következett, mint 10-ik. 1779-től 1807-ig terjedő lelkészkedése korszakalkotó. Templom építés, Udvari filiává szervezése és tudatos hitélet teszi áldott emlékévé Varsád e második virágkorát és sokáig esperesi tisztséget is viselt kiváló férfiúnak működését. A betelepülések még az ő idejében is egyre folytak kisebb-nagyobb megszakításokkal. Ekkor épült a varsádi Würtenberger Gass. Neve után ítélve Würtenbergből letelepültekről kapta nevét. De jöttek poroszok is. Írott okmányokat őriz erre nézve az Unter Gass-ban lakó Ziegler család. A falu lakosságának zöme persze a 18. század derekán letelepedettek utódai. Akkoriban szorították ki a néhány itt talált rác családot és szívták fel azt a néhány velük ide letelepedett reformátusokat. Az itt lakott róm. Katolikusok sorsáról nincs pontos adatunk.

Varsád lakosságának legnagyobb része a felső Rajna vidékéről való, de akadnak másvidékiek is szép számmal. Anyakönyveink nyomán felsorolok néhány helyiséget és tájat: Allendorf, Isenburg, Königsbrunn, Nieth, Wehlingshausen /Hessen Cassel/, Niederclee/Nässau-Saarbrücken/, Oberbairbach/Hanau/, Wichthausen/Pfalz/, Hüttenberg, Gorau, Hofgarten, Sandhagen, Erbe-Hausen/Braunschweig/, Langenteinbach/Württemberg/, van szó egy Elsässer Fremdlingről aus Straszburg, neve Ziegenheim, stb.....

Schmidt János györkönyi lelkész: Német telepések bevándorlása Hessenzől című füzetében félszázadnyi családi és helységnevet állapított meg a varsádi anyakönyvekkel összehasonlítva hesseni tanulmányaikor. Eme adatok a következők: Alt János Konrád Echzellből, Corell János Arnshemből, Crailing Konrád Dauernheimből, Düring János Konrád Meichesből, Freyensehner János Heltershainból, Fischer Péter Elpenvodból, Hoffmann Evald Grosz. Rohrheimből, Junghurt János Péter Arnshemből, Kehr János Meichesből, Kraus János Grosz-Rohrheimből, Link János ugyaninnen, Orth Konrád és Orth Márton Heltershainból, Otterbein Nieder-Beerbachból, Orth János Erzhausenből, Pfalzgraf Fülöp Grebenauból, Schaarmann András Heltershainból, Sauer János Udenhausenből, Semmelroth János Eulersdorfból, Scherer János Strebendorfból, Schmidt Dietrich ugyanonnan, Kalbfleisch Gáspár Udenhausenből, Lang János és Schmehl János Konrád Strebendorfból, Gärtner János Hanauból, Hild Vendel Sodemből, Nagel János Dávid Niederkleeből, Faust János Lajos Schlitzból, Lang Keresztély Lehrbachból, Lang János Jakab Herrnsheimből, Spitznagel Wiegand Niethből, Haberkorn Fülöp Allendorfból, Corell János Wellingshausenből, Sert János Brandensteinből, Becker János Kreinből, Rollion János Péter Hassen-Casselből, Hoffmann Mihály Erbachból, Philipp Richthausenből, Götz János Hüttenbergből, Schaaf János Kirtorból, Riegelmann János Péter Trauensweinből, Schwindt Velten Schwarzenbachból, Müller János György Ober-Bayerbachból, Pfeiffer János Pfalzból, Moser Ferdinánd Iselburgból.

Azonban nagyon elkalandoztam a varsádi lelkészek felsorolásától. A 11-ik lelkészünk Horváth Pál, a Sopron megyei Nagygeresdről való. A kalaznói lelkész vejeként, rokonlátogatás érve alatt került Véséről Varsádra. Joviális úr lehetett, aki az akkori racionalista felfogás szerint látta el hivatását. Még ma is él vele kapcsolatban a nép ajkán több anekdota. Belecskán egy kis birtokot is szerzett. A varsádi tanító, Grosch volt az egyik veje, Schneiker Jakab lelkész a második. Jó humorú és szerencsés kezű ember lehetett. 1844-ben lemondott hivatásáról. Utódja nagy küzdelem árán a gyönki származású kötcsei lelkész, Schneiker. Hatalmas alak, nemcsak termetre, de mint karakter is. Esperes, a pátens heves ellenzője. Tolna egyházi érdekeinek erélyes védője az egyházkerülettel szemben is. Aztán elkedvtelenedik, visszavonultan csak gyülekezetében él, míg 1866-ban az ázsiai kolera el nem

ragadta. Őt követte, mint e járvány áldozata 44 varsádi egyháztags. Emléke még ma is él és szinte áhítattal veszik ajkukra nevét. Alatta volt Varsád harmadik virágkora. A 13. lelkész, Vágner Samu idején, aki összes elődeinél hosszabban volt varsádi pap, csakhamar egyre lejjebb csúszott a letargikus állapotba került a gyülekezet egyházi élete. Vágner, mint ember korrekt és szeretetreméltó, de mint pap az átlagnál gyengébb. Sok mulasztás tapad, egyébként kedves emlékéhez. Az a fásult nemtörődömség és dzsentrizmus életmód, felesége gögös viselkedése megteremtette a maga gyümölcsét, ami az ő számukra sok tövist, az utód részére nehéz helyzetet jelentett sok tekintetben. Át kellett élni és küzdeni mindazt, amit magam átéltem és tapasztaltam, akkor tűnik ki csak igazában, hogy nem elfogultság íratta velem fentebbi sorokat, hanem tárgyilagossága mellett is még mindig enyhített leírás.

Pontosan tizenegy évig lehettem az Úr nagy irgalmából a varsádi egyházközség lelkésze, felelős vezetője, mint annak tizennegyedik lelkésze. Szüntelen arra kértem Uramat, Istenemet, hogy sohase feledtesse el velem prófétai üzenetét: „Embernek fia! Órállóul adtalak én téged! / Ezekiel III. 17./ Hogy Megváltóm kegyelméből „pásztora” lehessen nyájamnak, nem pedig „béres”-/János ev. X/ . Hogy mennyire lehettem azzá, azt a szíveket és veséket vizsgáló örök Bíró tudhatja csak. Bűnvallóan elismerem Pál apostollal/ Róm. lev. VII. 18. /: „mert tudom, hogy nem lakik én bennem a jó, mert az akarás megvan bennem, de a jó véghez vitelét nem találom. „filippibelieknek szóló levél III. 12. versével írom: „Nem mondom, hogy már elértem, vagy hogy már tökéletes volnék, hanem igyekszem, hogy el is érjem, amiért meg is ragadott engem a Krisztus Jézus.” Mindeneket elfedező szeretetéért és irgalmáért esedezve rebeget az én szívem is Péter vallomását: „Uram, Te mindeneket tudsz, Te tudod, hogy én szeretlek Téged!” / Ján. ev. 21. 17/b./ Kegyelemének bizonyosságát ismerem fel egész világosan varsádi és ezt folytatólag soproni elhivatásom tényében, amely ekként hangozik számomra is: „Monda néki Jézus: Legeltesd az én juhaimat!” /Ján. ev. XXI. 17/c./ .

- x - 0 - x -

Varsádi éveim eseményeit, egész munkálkodásomat, csalódást, terveket, eredményt, stb. nem tudom chronológikus sorrendben és teljes részletességgel leírni, mert eredeti lelkészi naplómnak különösen ez a része semmisült meg jórészt. A lényegét azonban jól ismerem és vannak megmaradt cédulás jegyzeteim is. A továbbiakban inkább bizonyos szempontok és témák szerint csoportosított összefoglaló képet törekszem rekonstruálni. Mindig csak tényeket hozok, az evangélium szemszögéből bírálva, hogy a kései nemzedékek is felismerhessék küzdelmes múltunk forrásaiból: Kegyelem bizonyossága egész életünk!

Ez áll családi életemre is. Lelkészi szolgálatunkban fokozottabban áll az Úr megállapítása: „Nem jó az embernek egyedül lenni!” Pláne falun élő lelkésznek nem. Sok oly kérdés akad, amelyet házas lelkész könnyebben oldhat meg. A jó papné férjének legjobb és leghűségesebb munkatársa. Kegyelem bizonyossága, hogy ilyennel áldott meg engem az én Istenem. Hazuról hozta magával lelki adottságait és alapos felkészültségét- Esküvőnk 1909. november 22.-én volt. A kistormási templomba áldotta meg frigyünket édesapánk, két falu népének nagy részvétele mellett. Adriai tengermelléki nászutunkról haza érkeve, harangzúgással és nagy ünnepi fogadtatással vártak bennünket a jó varsádiak. Hamarosan zajtalan áldott munka indulhatott meg. Hamarosan észrevették a hívek, hogy most van velük érző és értük fáradozó lelkészcsaládjuk. Az új papné művészi tudta kezelni a népet. A falubeliek eleinte féltékeny tartózkodással közeledtek, és majdnem hihetetlennek tartották, hogy bevezetik őket a paplak szobáiba, leültetik őket és beszélgetnek velük, érdeklődnek családi körülményeik iránt, egyszóval, hogy szeretetet tapasztalnak. Egyre bátrabban kezdek jönni mindenféle ügyes-bajos dolgaikkal, pláne, mert soha semmit nem kértem afféle szívességekért, holott megszokták, hogy mindenért fizetni kell. A legtöbbet hallott beszédek

egyike: Was sán ich schilling? = mivel tartozom. Mindig bántott és fájt szívemnek, hogy a mi derék népünket mennyire nyúzza a fennálló rendszer. Nem csodálható, ha szíve mélyén oly sokan megutálják a szegény népet kihasználó u.n. úri osztályt. Népem lelkét kerestem kezdettől fogva, de sok esetben nehéz volt megtalálni. Olykor sehogy sem sikerült.

Annál nagyobb az öröm, ha sikerült az „egy szükségéről”-ről bizonyosságot tevő fáradozásaimmal felkelteni a vágyódást és a felelősségtudatot a lelki béke és az örök kegyelem ura iránt. Nem csak a templomi szószéken, hanem mindenestül és mindenkor igyekeztem a kegyelem bizonyágtévője lenni. A gyakorlati élet ügyes-bajos dolgaiban is, ahol csak lehetett segíteni törekedtem. Az orvosi kérdések mindig érdekelték, s ezért kisebb orvosi segítségnyújtások és külső kezelés elég gyakran fordult elő. Jöttek súlyosabb esetekkel is. Amikor nincs orvos és patika a faluban, nem utolsó faktor a szeretetszolgálatnak ez a neme sem. A kölesdi orvos, dr. Zavaros Gyula tudtával és kérére végeztem az efféle segítségnyújtást. Csak jogi ügyletekbe nem ártottam bele magam sohasem. Jólesően állapította meg a falusi közvélemény, hogy a papék a néppel éreznek, s azért fáradoznak minden erejükkel. Mindez csak eszköz kívánt lenni az egy cél, az evangélium szolgálata és az Úr dicsőségének keresése érdekében. Nehéz és lassan érő magvető munka ez. Az anyagias, fukar, bizalmatlan és elhanyagolt nép eleinte akárhányszor el sem akarta hinni, hogy önzetlen felebaráti szeretetet és áldozatos lelkipásztori szolgálat is van a világon. Ha még oly fáradságos türelempróba is ez a szolgálat, mégis megéri! Isten igéje sohasem jön üresen vissza!

Mielőtt a részletekbe bocsátkoznék, itt közlöm le a varsádi születésű Wigand János szekszárdi állami főgimnáziumi igazgató szíves közvetítésével Kovách Aladár, Tolna vármegye fő levéltárosától 1916. június 10-én kelt és kapott alábbi levelet, lényegében fedi a magam megállapításait, és némely tekintetben kiegészíti kis falunk múltjának adatait. Az értékes levél így szól: „Főtisztelendő Uram! János barátunk múltkoriban említette, hogy nagyon érdeklő gyülekezetünk múltja. Szívesen közlöm mindazt, amit a vármegyénél találtam. Varsád legrégebb birtokosai a mesztegnyőd Szerecsen család, utóbb a Blagaj család, de legeslegelőször Ozorai Pipó. A telep Warsád néven említetik, varsához hasonlító fekvéséről nevezték el. A török hódoltság idején a széplaki Bottka család bírta, amikor is majdnem teljesen kipusztult itt az élet. Utóbb rácokat telepítettek a megmaradt kevés magyar jobbágy közé. A hódoltság után Székely István alezredesé volt a vidék. Tőle vette meg Pécsent, 1723-ban 4000 rajnai forintért Mercy Claudius Florimundus gróf, a volt temesi bánóság főkormányzója. Az ősi időben tisztán magyarok, nemesek meg besenyő ivadékok lakták. A 18. század második évtizedének vége felé németek települtek közéjük. Mercy részben magyar, részben német sváb családokat talált már itt, állítólag 25 családot. 1721.-ben jöttek ide: Rehberger, Wigand, Scholl, Jäger, Laufmann és Wittenberger nevűek. A megvétel után Mercy ide telepítette a Scherer, Schmidt, Koch, Sauer, Schimloth, Pfalzgraf, Eyrich, Klosterbecker, Peterhell, Faust nevűeket. 1724 június havában jöttek Usner, Hilbert, Gärtner, Trautmann, Laisz, Imhof, Junkert, Hartmann, Hartenstern, Berghardt, Schneider, Lotz, Lang, Thüringer, Orth, Enders, Roth, Bruckner, Link, Otterbaum, Schell családok. 1726-ban telepedtek le Schaad, Alt, Schleicher, Weitzel, Spannanberg, Heckfusz, Haag, Rinderwald, Krämer nevűek. 1729-ben említetnek az Altenberger, Benzl, Tiller, Rell, Rapp, Kleiszner, Stallknecht családok, mint újak.

1730-ban adózás alá 41 családot vettek fel. Összeírtak ekkor 15 lovat, 28 ökröt, 20 tehenet, 19 sertést, 16 méhkast, 28 akó bort. 205 pozsonyi mérő gabonát. 1734.-ben már 50 családot írtak össze. 1742-ben 63 családot találtak. Ezeknél felvettek 22 lovat, 48 ökröt, 43 tehenet, 71 sertést, 79 juhot, 16 méhkast 54 akó bort, 500 mérő gabonát. Az 1728/29-iki vizsgálatok szerint: „a gazdaság egynyomásos és vegyesen művelik, de mivel még kevés az igavonó állat, jórésztben még műveletlen a terület.” Amennyi terem maguknak is alig elég. Egyéb terményből is kevés van, mert előbb irtani kell a sok erdőt és csak kapa után vethetnek.

Rétjük jó szénát terem, de ilyen nagy községnek kevés, mert az uraság a rétnak nagy részét maga használja. Szőlőhegyük nincs, most kezdik ültetni, de a mély völgyek közt gyenge a termés. Erdejük van bőségben, ingyen, de kevés benne a makktermő fa. Két malmuk van az uradalomtól bérben. A földet nehéz munkálni, mert a falu mély völgyben fekszik, minden oldalról erdő veszi körül és a szántóföldeket, gyakran előnti és elmossa a záporosó.

1722-ben volt 7 magyar és 18 német család, 1728-ban már 56 betelepített német család. 1742-ben 63 családra szaporodtak. 1766-ban volt már 85 gazda és 34 zsellér család. 1728-ban 4 tagot számítva 1-1 családra volt 224 lélek, melynek volt 64 pozsonyi mérőre számított szántóföldje és 24 szekér szénára való rékje, átszámítva ez 32 magyar hold szántóföld és 12 magyar hold rét. Ha ezt összehasonlítom a lélekszámmal, vagy a családszámmal, akkor ?_hold szántó jut egy családra és cirka...hold a rétből. 1766-ban volt 2603 pozsonyi mérő, tehát 1,300 hold szántóföldjük 273 szekérré való, tehát 136 hold rétkük, melyet 85 gazdára elosztva, 1-1 gazdára, vagy családra átlag 15 hold szántó és 14 hold rét jut.

Hogy honnan jöttek, azt bajos megmondani, csak körülbelül tudom most még, hogy a tolna megyei németiség délnyugat németországi. A katolikusság általában a sváb-földről, néhány község: Tevel, Mucsi, Kisdorog, Fulda tájékáról, Hessen-Casselből valók. De vannak a bajor Pfalzból és Württembergből is. A lutheránusok, mint pl. a kistormásiak Hessen-Darmstadtból valók, a varsádiak leginkább felső Hessenből. Ezekre vonatkozó részletesebb adatokat csak ezután szándékszem összegyűjteni, de bizony még sejtelmem sincs, hogy honnan kerítem elő.

Az evangélikusoknál a férfinevek általában: Konrád, Johann, Heinrich, Peter, Filip. Női nevekkel sajnos nem szolgálhatok. A családnevekre megjegyzem, hogy az azon időbeli összeíró urak olykor kriminálisan kicsavarták a német neveket és bizony elég munkát adott, hogy valamiképp, ha nem is teljes tökéletességgel helyreigazítsam a német neveket. Hogy anyakönyvük melyik évben kezdődik, nem tudom. 1725-ben a vármegye ki akarta űzni lelkészüket és tanítójukat, de földesuruk nem engedte, és pártfogása alá vette úgy ezeket, mint a lakosokat. Fogadja Főtisztelendőséged kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. Kovách vm. főlevéltáros.”

- x - 0 - x -

Népszokások. Látszólag tehetetlenül áll az ember sok népszokással szemben. Ilyen a korcsmázás, a két nembeliek korai együtt tanyázása, a búcsúval kapcsolatos kicsapongás, lakodalmi szokások, temetés körüli gyakorlat, stb.

Ami számomra a legmegbotránkoztatóbb volt, az hogy a vasárnaponkinti korcsmai táncoláshoz már a 10-12 éves iskolásleányokat is rendszerint elvitték. Vágner lelkész és Panzler kántortanító nem törődtek vele. Eleinte szép szóval és felvilágosítással igyekeztem a szülőkre és az öregekre hatni, de amikor ez mind süket fülekre talált, fősztolgabírói és csendőri beavatkozással törtem le a makacskodásukat. Annyit sikerült is elérnem, hogy varsádi működésem idején ezután elemi népiskolás leányokat nem vittek táncra s általában a tanköteles ifjúság a korcsmából kiszorult. Szidtak is, ám érte eleget. A józanabb elem azonban /érdekes, hogy nem mindig a jómódú zsíros telkes gazdák sorából kerültek ezek ki/ mellém állott és szívből örültek határozott kemény fellépésemnek.

Egy másik sikerem, hogy a „tempora clausa” idején, vagyis adventban és böjtben egyaránt nem kaptak többet táncmulatságra hatósági engedélyt, holott 1910-ig vasárnapról vasárnapra délután 3-tól hétfő hajnalig szólt a zene akárhányszor két korcsmában is s duhajkodtak fiatalok és középkorúak egyaránt, tombolt a többféle kicsapongás és céda erkölcstelenség. Egészen leszoktatni effélékről egy évtized alatt nem lehet, pláne amikor az öreg kántortanító s a fiatal segédjegyzők rossz példával jártak elől.

Tolnának egyébként is egyik főbüne az „egyke”. Hogy az a ledér és parázna életfelfogás mennyi meg nem született élet megölője, hány leány és fiatal menyecske

hanyatlik korai sírjába magzatelhajtás következtében, sepsis áldozataként, és mennyi fiatalasszony válik koravén nyomorékká, az eléggé nem is ismert. És nem speciális varsádi nyavalya, de elég sajnós, hogy a mi népünket is teljesen megfertőzte. Ezzel szemben szinte teljesen tehetetlenek vagyunk, amikor orvosok és bábák is egész nyíltan folytathatják nemzetrontó üzelmeiket.

Egy másik helytelen népszokás, hogy a fiatalságot esténként teljesen szabadjára engedik. Nemcsak a fonóban és kukoricahántáskor, hanem aratási időszakot kivéve majdnem esténként találkoznak kisebb 12-15-ös csoportokban felváltva szüleik házában. Ilyenkor minden felnőtteknek, szülőknek, nagyszülőknek, testvérnek arra az estére el kell hazulról mennie, mert az ifjúság egyedül és zavartalanul kíván szórakozni. Hogy ez mi mindent jelent, azt nem kell fejtegetnem. Hiába, ezzel szemben minden nemes célkitűzés és küzdelem, mert e téren még a világi hatóság és csendőrség sem nyújt segítséget.

Aztán ott van a „Kerb” /Kirchweihfest/ = a búcsú. Jellemző, hogy a mi öntelt és gyakran a zsugoriságig fukar népünk ilyenkor átcsap a másik szélsőségbe és pazarol könnyelműen. Szemrehányó szavaimra nemegyszer kaptam feleletül: „Mir hunsz ja!” = Van nekünk bőven! Hát ez igaz is. Majd hogy a zsírjukba nem fulladnak sok házban, de közcélra és felsegítő felebaráti szeretetre való adakozásnál gyakran hiába apellál az ember szívükre és zsebükre. A varsádi búcsú Erzsébet körül, az egyházi év utolsó előtti vasárnapjára esik. Alapjában véve szép egyháztörténeti megemlékezés és komoly intelem önvizsgálatra, számadásra. Ez a jelentősége azonban teljesen háttérbe, a templom 4 fala közé szorult. Régtől fogva majdnem tisztára népnüppelnyé vált. A népszokásokat és derült életszemléletet én is értékelem, botor és helytelen szándék volna kolostori aszketikus életre kényszeríteni az embereket, de ami a tolnai búcsúk terén történik az, mégis túl sok. Itt legfeljebb céltudatos és következetes fékezés van helyén. Egyébként elég érdekes a búcsú eleje, a hivatalos ünneplése... Búcsú napján az ünnepi ebéd elfogyasztása után / a délutáni istentisztelet ilyenkor elmarad/ rezesbandával az élen a templomtérré vonul fel az ifjúság. Legelől a zene mögött halad 8-10 „Kerwarparsch” / Kirchweihbursche/ ki- ki a párjával a „Kerwermensch”- el / Kirchweihmädchen/. Legnagyobb ünnepi díszben, bokrétás kalap a legény, virágpártás fejdísz a leány fején. Mögöttük a falubeli ifjúság, szintén párosával, azután az ifjabb házaspárok. Valamennyien legszebb ruháikban, különösen a leányokon van csupa nehéz selyem és plüssruha. Egész kis vagyont érő, ami rajtuk van. A falu apraja-nagyja pedig adja a Staffage-t, követik és körülövezik a menetet, amely a templomtéren köralakban feláll. Elhallgat a zene s a Kerwarparschok felmondják a Kerwerspruchot, az az a búcsú jelentőségéről szóló köszöntőt, ünnepi rigmusokat. Néha egész lehetetlen dolgokat produkálnak e téren is. Közben háromszor „vivát”- ot kiáltanak. Ilyenkor a rezesbanda megszólal s a hivatalos párok, ropják a táncot. Ennek befejeztével a három korcsmába tolong a tömeg és tart a mulatság egyhuzamban kedd estig. Nagyon sok vendég jön ilyenkor kívülről is. 1919 búcsújára, mert 200 éves a templomszentelési jubiláris emléknappént ünnepelte az egész gyülekezet, kurátoraink unszoló kérésére, alábbi, legalább tárgyyszerű versezetet követtem el, amelyet az idei kilenc Kerwarparsch mondott fel.

Kirchweihspruch für 1919

I. Vergangenheit:

Diesmal sind's gerade zweihundert Jahr,
Dasz eine glaubensfrohe Christenschar,
Kaum angelangt an diesen öden Ort,
Ein Haus, hat erbauet für Gott und sein Wort.
Sie kamen von ferne, aus Deutschlands Gauen;

Um Wälder zu rothen, dasz Feld zu gebauen.
Sie lieszen die alte Heimat zurück?
Suchen in der Fremde ihr neues Glück.
Gott segnete gnädig der Hände Fleisz,
Wofür sie Ihm dankten mit Lob und Preis
Und jedes Jahr, wenn die schwer' Arbeit vorbei,
Hielten sie fröhlich die liebe Kirchweih.
Wo sind sie, mit all ihrer Lust und Leid,
Die Vorfahren einer vergangenen zeit?!
Dies Gotteshaus sah sie kommen und gehn;
Darrinnen erhörte Gott oft ihr Flehn.
Wie mancher Jüngling hier vor uns stand,

Der nachher gekämpft für das Vaterland!
Die meisten von ihnen sind längstens gestorben.
Viel andere aber zum Greise geworden.
Wer könnte den Strausz zusammen lesen,
Die vor euch sind Kirchweihmenscher gewesen?
Vergangenheit, all deine lieben Gestalten
Wollen wir allzeit in Ehren halten!
Vivat!

II. Gegenwart:

Die Gegenwart ernst zu uns allen spricht.
Das Leben alletag Kirchweih ist nicht!
Wir kommen aus fünfjähriger blutigen Zeit;
Gar mancher trägt jetzt noch viel Kummer und Leid.
Wie viele sinds, die da ferne geblieben,
Vielleicht auch für immer von ihren Lieben!
In allen Sorgen der Lebensnot
Last Trost uns suchen beim ewigen Gott!
Er hat uns auch in diesem Ehre gegeben
Im reichen Masse, was nötig zum Leben;
Hat Felder und Vieh beschutzt vor Gefahr,
Verliehen uns allen ein gesegnetes Jahr.
Wenns auch nicht immer nach Wünschen gegangen;
Versagt ist geblieben manch innig Verlangen;
Last dennoch uns sagen Gott Dank Preis und Ruhm
Und fröhlich von all unsrer Arbeit jetzt ruhn.
Drum feiern den Tag wir mit Tanz und Gesang
Mit köstlichem Festschmaus und unser Gläser Klang.
Last heut uns vergessen der Gegenwart Leid,
Und dankbar erinnern der Kirchweih Zeit.
Wir wünschens den Leuten im Dorfe all,
Dasz ihnen der heut'ge Tag wohlgefall.
Drumm wollen wir unsere Gläser erheben
Laut rufend von Herzen: Varsád soll hoch leben!
Vivát!

III. Zukunft:

Vor uns liegt die Zukunft in Dunkel gehüllt.

Wer weisz welche Hoffnungen sie uns erfüllt!
 Wird sie uns bringen die bessere Zeit?
 Den Frieden, die Freude, nach sovielem Zeit?
 Wird blühn und gedeihn unserer Hände Werk?
 Glückseligkeit herrschen am häuslichen Herd?
 Gott, der seit zweihundert Jahr mit uns war,
 Hilf Du uns auch ferner aus Not und Gefahr!
 Es mög uns auch ferner des Herrn Schutz und Segen
 Begleiten auf all unsern Lebenswegen.
 Kirche und Schul schütz Gott weiterhin,
 Er segne all, die treu wirken darin!
 Er segne die Führer, das Ortsgericht;
 Das jederman treu erfüll seine Pflicht,
 Das überall wohne Fried, Einigkeit,
 Im Land herrsch' Gericht und Gerechtigkeit.
 So kann dann das Jungvolk und die Alten
 Recht fröhliche Krichweihstage halten.
 Dann wird trotz aller Mühe und Last
 Fern bleiben von uns manch Übel und Praszt.
 Last bitten uns für alle Zukunftstage;
 Behüt uns, Gott, gnädig vor Jammer und Plage.
 Bleib Du stets parmherzig in all unser Leben;
 Woll'st uns noch manch fröhliches Kirchweihfest geben !
 Vivát!

Eme kis elkalandozás után visszatérek a varsádi népszokások leírásához. A lakodalom szerte a világon örömnep jellegű. Kevés helyen jelent azonban akkora előkészületet és költekezést, mint a mi tolnai németjeinknél. Ez már a meghívottak számából is megállapítható. Ha valamely lakodalomba 50-60 vendéget hívnak, akkor az egész kisméretűnek számít, mert az általános vendégszám 150-200 körül szokott lenni. Nem ritka azonban a 300-400 vendéges lakodalom sem. Egyszer voltam olyan lakodalomban is, amelyen 800 volt a vendégsereg száma. / Ez kalaznón volt, de a varsádi, felsónánai, szárazdi és gyönki rokonságukon kívül a Hochzeitvater kalaznói bíró meghívta a járási főszolgabírókat és a szolgabírákat, az említett gyülekezetek lelkészeit és tanítóit, sőt még a szekszárdi alispánt is./ A lakodalom napja rendszerint a kedd, a kisebbeket csütörtök, az egész szűk körűeket vasárnap szokták tartani. A házasságkötés ideje a farsang és a szüret utáni időszak. Adventban és böjtnben ritkán van esküvő. Egy valamire való lakodalom egy teljes hétig tart. Az előkészületek csütörtök azzal kezdődnek, hogy a jegyespár szülei házában az anyák, nagymamák, keresztanyák / tudnivaló, hogy Tolnában majdnem minden gyereknek 6-8-10 pár keresztszülője van/ és a szomszédasszonyok kenyeret és kalácsot sütnek. A koszorús lányok és a vőfélyes legények az evődényeket hordják össze kosarakban a rokonságtól. Pénteken az örömapák, keresztapák és a legények a húsféléket készítik elő. Levágnak rendszerint egy üszőt, vagy borjút és 2-3 süldőt s elkészítik a kolbászféléket. Este tánc. Szombaton az asszonyok leölik a szárnyasokat, 40-50 csirkét, 20-30 récét, vagy libát és előkészítik sütésre. Éjfélkor megint tánc harmonikaszórára. Vasárnap a levestésztát gyúrják és vágják az asszonyok és sütik a tésztaféléket, főleg az úgynevezett forgácsfánkot /Terkrepl/. A násznagyok déltől fogva kettesével végigjárják felvirágozott bottal a meghívandókat és hivatalos formában, verses invitálással hívják a vendégeket. Pap, tanítók, jegyzők, mindig hivatalosak. Sértésnek veszik, ha legalább is 1-2 órát kedden délután vagy este nem töltenek a lakodalmas háznál. / A hívogató násznagyokat mindenütt illik egy pohár borral megkínálni. Ezért estig rendszerint mind elázva fejezik be a körútjukat./ Este tánc és ivászat éjfélkor a lakodalmas háznál. A hétfői

nap az utolsó előkészületek ideje. Még megemlítem, hogy a fentebbi élelmiszereken kívül felsütnek körülbelül 2-3 q kenyér- s ugyanannyi finom búzalisztet és felkészülnek a vendégek száma szerint 4-8 hl bor elfogyasztására. Délután elhozzák kocsikon a szomszédos Gyönkről a rezesbandának 8-10 emberét. Estharangzó után közvetlenül a rezesbanda kiáll a lakodalmas ház elé és rendszerint Kraul „Magyar díszinduló”- ját fújja el. Ez a lakodalom hivatalos kezdetét jelenti. Aki addig nem jelenik meg a lakodalmas háznál / tulajdonképp három házban, mert a két szomszéd házat is teljesen kirakják s - így lévén minden házban két szoba s közte a konyha- kilenc helyiségben folyik rendszerint a tánc, étkezés/ azon túl már nem vehet részt a továbbiakban. Lakmározás és tánc éjfélig. Kedden délelőtt 10 órakor kezdődik a felvonulás. Először öltöztetik a menyasszonyt. Aztán zeneszóval a menyasszony házához a vőlegény násznagyaival és a férfi vendégekkel, hogy kikérjék a menyasszonyt. Ez sok mókás szokás kertében történik. Utána búcsúztatják a menyasszonyt szüleitől, s ha van testvérétől. Így vonulnak ezt követően zeneszó mellett a vőlegény házába. Rendszerint ott tartják a lakodalmat. Egy keveset esznek, isznak azután zárt menetben, elindulnak a község háza elé. A polgári házasság megkötése után az egyik vőfély elhozza a tanúsítványt a házasság megkötéséről a lelkészi irodába, mire a toronyban összeharangoznak, s elindul a menet zeneszóval a jegyzőlak elől a templomba. A zene mögött a vőlegény halad, kétoldalt násznagyai, mögötte a keresztapái, férfi rokonai és barátai; azután következik a menyasszony keresztanyái között, mögötte a násznép nőtagjai. Mind legnagyobb ünnepi díszben. Szemüditő, pompás színes kép. A férfiak gomblyukába 1-1 új színes zsebkendő és egy rozmaringszál. A násznagyok nagy, fekete kasmírkendőt tűznek a gomblyukukba, s az onnan majdnem a földig ér nekik. Ezeket mind a vőlegény köteles ajándékozni a bibliai menyegzői ruha jelképezéséül. A nők és a leányok kezében szintén rozmaring és fehér csipkés kendő. A zeneszóra lépkedő férfiak és a zene előtt ugráló suhanc legénykék és fiúcskák kezében 1-1 literes palack tele borral. A templomban orgonaszó fogadja a menetet. Korált énekelnek a magukkal hozott énekeskönyvből. A lelkész esketőbeszédénél a legtöbben főleg a „ríkatás” mozzanatát keresik. Eskü, ima, áldás, közének után kivonulnak, s ugyanolyan sorrendben vonulnak a lakodalmas házhoz. Az örömapák és a násznagyok a lelkészi irodába mennek anyakönyvezés végett immár harmadszor, hívják meg a papot, utána a tanítót is a lakodalomba; mint ahogy előzőleg hétfőn a jegyespár maga végigjárta a falu intelligenciáját és személyesen meghívta őket. Otthon aztán táncal és versmondással kezdődik a lakodalmi ebéd és egyhuzamban tart szerda reggelig. Majd egy kis pihenőt leszámítva folytatódik csütörtök reggelig. A falu tisztviselői leginkább estefelé szoktunk elnézni a lakodalomba 1-2 órára. Táncolni sohasem szoktam, inni meg pláne nem. Akárhányszor arra kértek az örömszülők, hogy minél tovább maradjak, mert addig sokkal rendesebben viselkednek a vendégek, mert olykor visszatetsző dolgok történnek. Mint egész különleges szokást említem, hogy még a béke idején a varsádi lelkész minden lakodalomból kapott egy marhanyelvet és egy egész kalácsot. A kistormási papnak viszont minden esketéskor egy zsebkendőt és rája egy szép almát tettek az oltárra. A felsőnáni lelkésznek pedig a jegyespár egy szép delénfejkenőt szokott vinni.

Különös szokások vannak a temetés körül is. A halottasháznál a nagyobb iskolások, és az egész közönség éneke után a lelkész imádkozik mire énekszóval, kísérik a koporsót a temetőbe, ahol a nyitott sírnál a lelkész imát mond, majd a gyászközönség éneklése közben a férfirokonok és szomszédok ásta sírt ugyanazok behantolják. Most harangzó mellett az egész gyászmenet levonul a templomba, ahol közének után a lelkész a szószékről mondja el a halotti beszédet. Ezt követően felolvassa a „Lebenslaufot”. Utána ima, áldás, közének zárja be az egyházi szertartást. A halotti beszédben a legtöbben a ríkatást várják és kérik, az evangélium vigaszát pedig eleresztik a fülük mellett. A mindenk által megkívánt Lebenslauf az elhunyt életrajzi adatainak séma szerinti felsorolása; még a keresztszülőket is illik felsorolni. Ha csak egy néhány hetes gyermekről van is szó, a

curriculum vitae fel kell olvasni. A legnagyobb sértésnek számít, ha a pap erről megfélekedzik és még évek múltán is, felhányják, mondván: Mit vétettünk, hogy az elhunytak még a Lebenslaufját sem olvasta fel a pap.... A halotti tor sok helytelen dolgot hoz még most is magával. Érdekes, hogy pl. Felsőnánán a férfiak mindmáig világoskék szürkőpönyeget öltenek magukra temetéskor; az asszonyok viszont fehér vászonlepedővel fedi be a fejét, nyakát, vállát, egész apácaserüen. Még különösebb, hogy pl. Kistormáson a sírba lebocsátott halottól, úgy búcsúzik az egész gyászoló nép, hogy végezetül körüljárják a nyitott sírt. Ők már nem tudják ennek eredetét, pedig ősi pogány csökevény ez, a hazajáró lélek babonájával függ össze.

Jellegzetes faji és népi dolgok ezek, sokat figyeltem őket, meg a lokális vonatkozású babonás meséket is. Egyet felírok ezek közül; ez a „Zwá Lejt”-ről szóló monda. E szerint a falu feletti Wirthsberg egyik barlangjából időnként estefelé egy telepes varsádi férfi és egy asszony jön elő / rendszerint fontosabb események előtti napokban/. Az estiparban körülnéznek a falu felett, s aszerint, hogy miként és meddig állanak ott, és hogyan nézi Varsádot ez a két ember / zwei Leute/ abból lehet mindenkori megjelenésükkel bekövetkező eseményekre következtetni. Sokat beszélgettünk effélékről is néhai jó Wigand János egykori szekszárdi állami főgimnáziumi igazgatóval, aki varsádi születésű és nyaranta vakációja egy részét testvéreinél, a „Luwicher-Jancs” családnál szokta tölteni.

Ezzel át is térek egy másik jellegzetes varsádi témára, a családnevekre. Falusi szokás másutt is, hogy a sok azonos nevéket „vulgó”- jelöléssel különböztetik meg. Varsádi vonatkozásban is érdekes e kép. Az én időmben élt például falunkban 54 Trautmann, 32 Wigand, 19 Döring, 13 Till, 8 Ellebruch, 7 Knisz, 7 Lindheimer, 5 Schäfer, 4 Raab stb. nevű család. Házzámuk hozzáadásával szoktuk őket hivatalosan és írásban is megkülönböztetni; de a nép nyelvén egész más megkülönböztetés járja. Ki kerané pl. a Jerch Peters Peter név mögött a 148 házzámú Trautmann Petert? A Sáfersieder Hannesz becsületes neve Trautmann János 142. A Hilde Jancs név viselője a 87. házzámú Wigand Konráddal, a Luwiche Konrád viszont a 36 házzámú Wigand János. A Hoyns Just az én kedves Becker Henrik szomszédom. A Hannes Schmidt Müller névvel a 117-es Windheimer Henrik, a Jerch névvel Greifenstein Péteréket, Pfeifamächer névvel Roth Jánost, Felscher jelzővel Henk Henriket, Schwarz Hannessel Trautmann Konrád 187. illetik. A Baltzr Jó név alatt a 41. számú Ellebruch Henrik értendő, a Brantweinbrenner név mögött a 159. házzámú Wigand János, a Zachers Konrád mögött pedig a 184-es Trautmann Konrád rejtőzik. A Jägers Till becsületes neve Wigand János 145. A közismert Klósz név Trautmann János gőzmalom tulajdonost jelenti. Így folytathatnám még sokáig, de bizonyára már az eddigiek is eléggé összezavarhatták e sorok olvasójának gondolatait. Ha azonban az ember kissé jobban beletekinthet és tanulmányozza a múltat, akkor a 29. házzámú Till Henriket megtalálja, ha mindjárt Hoyn a vulgója, és odatalál Kocher-Bocker-ékhez, akik tulajdonképp Müller Henrikék és felismeri „Danjels” névben a 256-os Goldmannéket. Kiviláglik, hogy a „Stallknecht-Haus” egy régi kihalt varsádi család egykori lakóháza; a Luwich, vagy Lubicher név a Ludwig elfajzása, hasonlóképp a Jerch a Johann Georg eltörzítése. Klosz a régi Klausz /Kolozs/ vidéki elferdítése; a Baltzer-Jó viszont a Balthasar-Johann összevonásából keletkezett. Ugyanígy „Ami” AnnaMária, Andate, Anna Dorotheát, Riddat= Mária Dorotheát, Anlisz Anna Elisabethot, Gräth Margarethát, Szusz Zsuzsannát, Kälchen Katalint jelent. Túl rövid a hely és az idő ahhoz, hogy minden nevet etimológiailag megtárgyaljak. Az említettek is eléggé érdekes képet mutatnak.... Hasonlóan vagyunk a családi nevek idők folyamáni elváltozásával is. Jó példa erre a jelenleg már Déringnek is írt, még 3 évtizeddel ezelőtt Döringnek, régebben Düringnek írt, eredetileg Thüringer-ből származó változás. Ugyanezen szónak soproni elfajzása a Thirring, Thurring név. Az Ellebruch név eredetileg Ohlebruch= olajsajtó volt... A legtöbb falunak megvannak jellegzetes családi nevei. A varsádiakról már tettem említést; Kistormás a Heinemann, Bucholz, Gerhardt, Theisz családok hazája.

Felsőnánán a Beck, Dörmer, Lang, Schmidt nevek gyakoriak; Kalaznón Ochs, Schäfer, Diszberger van sok. A kalaznói temetőben a bejárathoz közel, jobboldalt egy gyermeksírkő felirata így szól: Hier ruht das kleine Öchselein, Des groszen Ochsen Söhnelein. Gott hat es so haben wolln, Dasz es kein Ochs hat werden solln... A keresztnevek divatnak vannak alávetve falun is. Az első időben leginkább Balthasar, Konrád, Johann, Melchier, Anna, Dorothea, Elisabeth, Julia nevek fordulnak elő. A 19. század közepe óta a Heinrik, Jakob, Georg, Peter, Katharina, Eva, Margaretha, Susanna nevek dominálnak. A magyarosodás hatása alatt némelyik keresztnevet nem fordították le helyesen: pl. a Heirich nevet Imrének mondják, holott Henrik; a Konrádokat pedig Károlynak hívják, noha semmi köze tudtommal e két névnek egymáshoz.

A kereszteléseket a filiákban régen a tanító végezte s az időnként kiszálló lelkész kézrátétellel megerősítette. Az első időben a házasságra lépők kivétel nélkül 20 éven felüliek. 1781-ben fordul elő először 14 éves menyasszony. Napjainkban sajnos a legtöbb leány 15-16 éves korában kerül főkötő alá. / Az ennél idősebb korban férjhez menőket a falu szája „alter Gaul”-nak nevezi./ A legények is 17-20 éves korban nősülnek leginkább. Felsőnánán pedig egész gyakorlattá fajult, hogy a fiatal asszonykát kímélendő, az anyós adja oda magát vejének.... A megesett lányokat régen csendben „gleich bei der Frühbetstund”, mint a feljegyzések mutatják, eskették. 1741-ben említik anyakönyveink először a Kirchenvater tisztséget. Egyházi anyakönyveink 1723 óta vannak meg, csak a konfirmáltaké 1779 óta.

Áldozatkészségre nem igen sikerült nevelni népünket. Fukar alaptermészetük sehogy sem fogékony erre. E tekintetben messze elmaradnak a soproni és vas megyei gyülekezetek mögött. 1807-ben „ein bonyháder Mühljung” 150 forintot adományozott. A múlt század végén a 267. házszámú Trautmann- Klósz molnár család vett egy templomi üvegcsillárt. Az én időmben a 81. házszámú Wigand-Jancs család 250 koronáért készítette el világosszürke márványból való szép keresztelő kövünket. De aztán nincsen is több nagyobb adományunk, hacsak nem az a két papírvirágból készült koszorút nem említem meg, amelyet még Vágner Samu nyugalomba vonulása évébe vásárolt egy Bruckner János nevű atyafi annak örömeire, előtti, hogy a szekszárdi törvényszék elválasztotta feleségétől. Vágner gyenge volt ahhoz, hogy visszautasította volna ezt a köztudomású megbotránkoztató cinizmus szülte ajándékot. Az általam vezetett első közgyűlésen javasoltam az ilyen adomány eltávolítását a templomból. A varsádiak egyébként hamar felbontják a nekik nem tetsző házasságot. Sikerült ugyan több esetben kibékítenem civakodó házaseleket és ezzel elejét venni könnyelmű elválásukat; de egészben véve mégis szomorú kórtünet a házassági eskü könnyelmű semmibe vevése. A papiros tán el sem bírná, hogy mily sodomita bűnöket vetnek némelyek egymásnak szemére. Általánosítani nem szabad; de tény, hogy végzetesen szomorú bajok vannak e téren népünknel.

Aztán itt van az úgynevezett „Innzucht”, vérrokonok összeházasodása. A mi kicsi, 1200 lelket számláló falunkban 29 olyan házaspár él, akik egymásnak első unokatestvérei és így csak minisztériumi engedéllyel köthették meg házasságukat. Közülük 18 pár gyermektelen maradt, négynek gyermekei siketnémák, kettőé hülye, csak 5 párnak van 1-2 normális gyermeke. Az egykéről már írtam. A birtok összeharácsolása és megtartása egyik az erkölcstelen gondolkodás, az anyaságtól való húzódozás fő oka mellett. Gyermekekben bizony nagyon szegény a mi népünk; ez a tragikum! A legtöbb családban 1, a házasságok egynegyedénél 2 gyermek van a házban, s az egész faluban csak egy 3 gyermekes család van, a 73. házszámú Knisz Györgyéknél!

Mint érdekességet említem meg az u.n. „Buvarecht” = Bubenrecht, a bibliai elsőszülöttségi jog fennmaradását. Ennek a lényege, hogy mindig az elsőszülött fiú / ha fiú nincs a családban, akkor az elsőszülött leány/ házasodhatik a szülői házba s örökli a házat, telket, míg a másik gyermek néha még a faluból is elmenni, ha nem akad olyan társa, aki hazaviheti. A nép példátlanul szorgalmas, tiszta és szívós. A földéhség nagy, pedig a

határunk, a szomszédos falvakéhoz viszonyítva is aránylag jó nagy, hiszen 4, 470 katasztrális hold s ez majdnem kizárólag majdnem mind a varsádiak kezében van. Emellett elég szépen van soknak szántóföldje a szomszédos Felsőnána, Gyöng, Kalaznó és Kistormás határában is. Eredetileg a föld nagy része bizonyos fokig közös birtok volt s így alkotta az úgynevezett telkesközséget / Bauerngemeinde/. Ezt igazolja az a tény is, hogy a Kalaznó felé elterülő nagy rétek még ma is a „Bauerngnoa”_kezén vannak és évről évre, szénakaszálás előtt kisorsolják a telkesek közt a felparcellázott réteket. Ellenben a „Klá Warschád” és Felsőnána felé fekvő legjobb réteket 1859-ben végleg felosztották a 101 akkori telkes gazda család között. Egyik évben megnéztem ezt a rétkaszálást. Egész ünnepélyes formások közt éjjeli 1 órakor kezdődik meg fáklyafénynél az egész munka. Úgyszólván az egész falu kivonul ilyenkor és nemes versengés, közepette folyik a kaszálás. Nagyon sokat adnak arra, hogy kik végzik el elsőként ezt a munkát.... Azért manapság már nincs oly mereven elhatárolva a régi telkes, kisházás, zsellér kaszátok szerinti osztályozás a gazdasági életben, noha társadalmilag még mindig fenn állnak bizonyos választófalak. Telkes leánya pl. még ma sem barátkozik kisházás, vagy pláne zsellér leányával. Ez még a kasztrendszer maradványa. A férfiak a korcsmákban inkább barátkoznak és összekeverednek. Házasság révén is most már elég részt ütöttek e merev válaszfalakon; bár annyi gögös osztályöntudat nem tudom lehet-e más társadalmi osztályok közt egyhamar találni, mint az úgynevezett „zsiros parasztok” közt. Hát jó módban is élnek ám a mi atyafiaink! Városi ember, ha nem kerülhet falura, erről fogalma sincsen. Nem is szólva arról a 8 telkes gazdánkról, akinek 100 katasztrális holdon felüli birtoka van / Greifenstein Péternek 400 holdja van a szabatoni határban/, van 32 olyan telkesünk, akiknek egyenkint 50-100 kat. holdjuk van. Alig egynéhány olyan telkesünk van csak, akikhez első felosztáskor egy-egy fél telekre eső 13 kat. holdnál ma sem bírnak többel. Telkesgazdának az számít, aki az eredetileg közös telek felosztásából részesült. Ilyen telkes ház az én időmben volt 101. A telkesnek van lófogata, vagy ökrei. Kisházásnak az számít, akinek van ugyan saját háza, de nem tagja a Bauerngemeindenak. Akad a kisházások közt is lótartó, 60-80 holdas paraszt és némelyik anyagilag jobban áll némely telkesnél. A legszegényebbnek is van azonban a lakóházán kívül legalább is néhány hold földje és néhány száz négyzetöltnyi szőlője. Zsellércsaládunk 9 volt a faluban, míg a kisházások száma 166. A zsellérnek saját háza nincs, hanem bérelt lakásban élő napszámos családok, akiknek azonban szintén van néhány szántója és valamelyes szőlője. A szó szoros értelmében vett szegény ember nincs is falunkban, mert még a legszegényebb napszámos is legalább 2 sertést vág le évente, és mint részarató munkás megkeresi minden terményből az éllemezéséhez szükségeseket. Nincs oly ház a faluban, amelyben ne állana legalább is 1 vagy 2 tehén az istállóban. Van mindenütt bőven baromfi és disznó meg bárány. Ez utóbbiakat nemcsak a húsáért, hanem főleg gyapjújáért tenyésztik szép számban. Az első Világháború alatt megint beigazolódott a régi közmondás: Selbst gesponnen, selbst gemavht, ist die beste Bauertracht. A maguk termelte kender és gyapjúfonalból maguk szöttek, a hosszanti kenderfonálba keresztbe a gyapjúszálat; azután feketére festették, és maguk varrták az összes férfi és női felsőruhát is. Különben is a kendertermelés révén kitűnő házvásznonhoz jutnak, és a gyapjúfonalból kötik a jellegzetes tolnai lábviséletet, a praktikus „patschker”-t és a kapcát meg a harisnyát. Itt valóban megvan úgyszólván minden. Tolna igazán tejjel-mézzel folyó Kánaánhoz hasonlítható. Amikor 1913-ban és 1919-ben nagy ínség volt országszerte úgyszólván mindenben, főleg városhelyen, de akárhány falun is, a „klumpák hazájában” sok embernek fogalma sem volt arról, hogy mi is az a nélkülözés. Népünk anyagi jólétére és gazdagságára jellemző bizonyítékul idejegyzem a majdnem kizárólag földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó varsádi nagyközségről készült 1919 év végi hivatalos kimutatást, amelyet annak idején a jegyzői irodában írtam fel magamnak. Ezen adatok elég világosan beszélnek önmaguk helyett.

1919-ben	a	búzával	bevetett	599	katasztrális	holdon	termett	6087	q
----------	---	---------	----------	-----	--------------	--------	---------	------	---

”	”	rozzsal	”	557	”	”	”	5160	”
”	az	árpával	”	177	”	”	”	746	”
”	a	zabbal	”	454	”	”	”	1238	”
”	”	kukoricával	”	734	”	”	”csöves	13491	”
”	”	burgonyával	”	186	”	”	”	67834	”
”	az	egyébbel	”	406	”	”	”		

Lóhere, lucerna, nyúlzapuka, takarmányrépa, mák, dohány, káposzta, konyhakerti növények. Be nem vetett szántó 354 kat. hold. Az összes vetésterület Varsádon 3, 447 kat. hold. A varsádi határ 4, 470 kat. hold. Ebből 145 kat. hold szőlő. Termett benne, 1919-ben 2, 960 hl bor. A fennmaradó 348 kat. hold terület legelő, rét és utak.

Az 1919. évi varsádi állatállományt is kijegyeztem. Ennek a statisztikája szerint: szarvasmarha 934, ló 372, sertés 1,872 /belőle 207 anyakoca, 12 tenyészkan, 685 hízósertés, egy éven aluli malac/, juh 1,342, kecske 43 darab és 263 méhcsalád. Tehát nyugodtan írhatom, hogy a mi circa 350 családot számláló gyülekezete földi javakban dúsgazdag; pláne ha még hozzá vesszük, hogy 1919-ben a baromfi statisztika szerint volt Varsádon 6,381 tyúk, 4,273 csirke, 819 kacska, 1663 lúd, 73 pulyka is. Bárcsak lelkiekben is hasonló gazdagságról és gyarapodásról számolhatnánk be szeretett népünknek! Vajha egész komolyan megszívlelnék az Úr intelmét: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket e földön, hol a rozsdá és a moly megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják; hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket mennyben, ahol sem a rozsdá, sem a moly meg nem emészti, és ahol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják, mert ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.” / Máté ev. VI.r.19.-21.v./.

Az egyházközség tisztviselőinek sincs azonban a panasza okuk, mert az egész dunántúli ev. Egyházkerületben nincs a legtöbb, tolna- baranya- somogyi egyházmegyebeli gyülekezeteihez hasonló javadalmazás. A régi Nagymagyarországon is csak a bácskai lelkészi javadalom múlta őket tetemesen felül. A varsádi lelkészfizetés egészben véve mai napig a XVIII. Századbéli „Pfarr-Salkarii” tételei szerint van megállapítva. A kántortanító pedig a papi javadalomnak a felét kapta. Javadalmát végül 6 évtizeddel ezelőtt kezdték fizetékiegészítési államsegély biztosításával korszerűsíteni. A másodtanító tisztára állami mintára kapta fizetését. A lelkészi fizetés tételei a következők: 1. / Az egyházközségtől járt a lelkésznek: 13 kat. föld/ amelynek fölszántását és a termény hazafuvarozását a politikai község végeztette robotban/ öt darabban a varsádi határ különféle részén; az 53 kat. holdnyi temető fűvének felerészbeni kaszálási joga / a másik fele a kántortanítót illeti/ ; két nagy szekér alomkaszálása / eredetileg 4 szekér volt/ ; 10 öl, vagyis 40m³ kemény hasábfá házhoz szállítva és felrakva; / eredetileg 12 öl járt, de még Horváth Pál idején 2 ölet készpénzben megváltottak s ezért kap a varsádi lelkész a mai napig készpénzfizetés címén 8 pengőforintot=16 Korona 80 fillért. 2. / A politikai községtől kap a lelkész: 3 négyfogatú szekér jó szénát; / a 18. század végéig 12 szekérral járt! Az 1890-es évek óta 6 szekér szarvasmarhának való jó szénát és 2 szekérra való zsurlós ló szénát adnak/; jár a szükséges robot is, kézi robot és fuvar robot is, sok köszönet azonban sohasem volt benne. Utalok a „papszegré akasztott ekével” való szántás kifejezésre, ami azt jelenti, hogy a dolog legkönnyebb végét keresi minden robotos. 3. / Az egyes hívektől, illetve házaktól alábbi „konvenció” folyt be évente: Minden telkesház fizet házpénz címén 105 fillért, minden kisház és zsellér 52 fillért évente. Minden telkesház ad ezen kívül a lelkésznek évente 2 nyolcados búzát, 2 nyolcados rozstot, 2 nyolcados árpát és tengerit. A kisház ház fizet évente: 2 nyolcados rozstot és 1 nyolcados zabot. Ugyanennyit fizet a zsellér is évente. Fenti gabonaféléken kívül minden telkes ház ad évente 1 kakast és 10 tojást, minden telkes és kisház ad évenként 10 itce=7.7 lit. A zsellér pedig 5 itce bort. Összesítve ez azt jelenti, hogy a varsádi lelkész az egyes házaktól befolyó konvenció címén/ dicséretükre legyen mondva, hogy majdnem kivétel nélkül tényleg be is hozzák/ Kapott: 25 métermázsza búzát, 72 q rozstot,

25 q árpát, 25 q tengerit, 20 q zabot, 101 kakast, „?” elő tojást és 19 hl bort. Stóla fejében jár a keresztelésért 59 fillér, egyházkelésért 24 fill. esketésért 210 fill. felnőtt temetéséért 210 fill. gyermek temetésért 105 fillér.

Ez a tekintélyes évi jövedelem, régebben a már említett udvari lelkészi konvencióval megnövekedve – Varsád egyike volt a legjobban dotált egyházmegyebeli állásoknak, nálánál csak a sárszentlőrinci volt jobb, a csífköstöttösi, kétyi, mekényesi és ráckozári vele egyenrangú, a többi mind kisebb értékű – semmiképp sem jelentett nyakig tejfölös állapotot. Mindig akadtak atyafiak, akik piszkálódásukkal sok nehéz órát szereztek a lelkésznek és zavarták a békés harmóniát pásztor és a nyája között. Tipikus jelenség évszázadok óta a híványconkítási kísérlet. Mindenfelé akadnak emberek, akik kivált a paptól irigylik a jövedelmét s ahol csak mód kínálkozik reá, próbálnak lecsípni belőle, amit lehet. Alig akad lelkész, akik életét ne keserítette volna az ilyen irigységszülte komiszkodás. Felsőnána, Gyöng, Kalaznó, Kéty, Kistormás, Szárazd stb., vidékünk minden lelkésze ismételten viaskodik effélékkel. Hát akkor mi módon lehetne kivétel éppen Varsád, ahol a gyülekezet és öreg lelkésze közti viszony siralmasan megromlott volt!? Régebben lealkudták a szénajárandóság egyharmadát, a szalma felé, a fájárandóság egyhatodát. Vágner Samu utolsó éveiben a termőfű képezte állandó veszekedés tárgyát. Irigyelték a paptól és a kántortól az öt és fél holdas kaszálót. Ráfogták, hogy azért bővítették a temetőt / falusi viszonylatban valóban szokatlan nagy is a varsádi temető / hogy minél több füvet kaszálhassanak. Mivel a haszonélvezők sehogy sem engedtek, a falu népe bosszút forralt és egyik öszön teleszórták a temetőt akácmaggal. 1902-ben már oly sűrű tüskés bozót lett az egész temető, hogy még a sírokhoz is nehezen férközhettek hozzá, nem hogy a füvet lehetett volna rajta kaszálni. Tarthatatlanná vált az állapot. Most aztán Vágner és Fanzler is megkötötték magukat és igen áldatlan helyzet alakult ki. Már az én lelkészi híványomba nem is vették fel a temetőfüvet, hanem a lelkésznek és kántortanítónak váltságdíjúl egyenkint 15 Koronát kínáltak fel. Fanzler tanító, még megválasztásom előtt elfogadta ezt az ajánlatot. Megválasztásom után a magam személyére nem fogadtam el ezt az ajánlatot, hanem arra köteleztem a gyülekezetet, hogy a tényleges évi termőfűérti bevétel engem, illető felét egyházfenntartási alapra tőkésítse. Ezzel kihúztam a dolog méregfogát s évek során át béke honolt az eklézsiában. Amikor a fabeszerzési nehézségek egyre növekedtek és a széna értéke egyre növekedett, a varsádiak is próbálgatták e két tételt megnyirbálni; de nem engedtem. Végül gyűlésen nyíltan is elismerték jogos álláspontomat és ezzel lekerült napirendről ez a kísérlet.

Bezzeg lelkiekben nem voltak oly buzgók a követelésben, sőt akárhányszor sokallották lelkészüket jó igyekezetét. Nagyon hamar odamondogatták, hogy ez, vagy az eddig sem volt, minek most újat kezdeni. Bizonyosátevő s bűnbánós életre való serkentés elől mindig kitérni próbálkozott a legtöbb férfi és nő. Ha az ember adandó alkalommal rájuk olvasott, kemény beszédnek mondták egykönnyen. Kénytelen voltam nem egyszer hangsúlyozni, hogy nem azért vagyok a papjuk, hogy minden viselt dolgukat helyeseljem és dicsérjem is talán, hanem, a kegyelem bizonyosságát kívánom szolgálni s az egy, örök cél felé vezetni mindnyájukat. Egyszer ily komoly lelkipásztori beszélgetés alkalmával azzal válaszolt egy jólelkű s komolynak számító presbiterünk: Úgyis van minden „Lichtmesz”-kor / február 2-án/ Busztag; csak elég ha akkor teszünk évenként vallást bűneinkről. Szegény önhitt vaksi lélek, aki pedig a falu javából való volt! Nagyon megelégedettnek mutatkozik sok ember széles e világon önmagával. A jómódban dúskáló varsádiak között azonban feltűnően sok volt ez a típus. Általában felszínes keresztyénség járja Tolnában. A soproni és vas megyei németység hitélete emberi megítélés szerint mélyebb és evangéliumszerűbb, ámbar általánosítani e téren legkevésbé szabad. Van, akad Tolnában, tehát Varsádon is elég kereső és vágyódó lélek, csak hogy el lettek hanyagolva s a földi javak kötik le majdnem minden idejüket, úgy hogy az odafönnvalókkal vajmi keveset törődik a legtöbb. Az egyes falvak evangélikusai közt is nagy eltérés és különbség áll fenn hitélet tekintetében is. Amikor 1908-

ban Tolnába kerültem népem közé, sajnos az egész vidéken a varsádiak voltak a legegyszerűbbeknek kikiáltva s a templomlátogatási sorrend végén kullogtak, viszont a Tolnából való hazajöttöm előtti utolsó években talán így szabad rangsorolni vidékünk evangélikusait: Első helyen állt most is a szelídlelkű Kéty, másodikon Felsőnána, 3-on Keszőhidegkút, negyediken Varsád, 5-iken Kistormás, 6-on Udvari, 7-en Szárazd, 8-on Murga, 9-en Kalaznó, tizedik helyen pedig Gyöng. Egyedül a kegyelem bizonyosága ez; nekem csak annyi a szerepem, hogy nem szüntem meg hívogatni és szolgálni az evangélium szent ügyét. Népünk templomlátogatása határozottan és fokozatosan szépen javult evang. öntudatuk és egyházi ügyek iránti érdeklődésük tetemesen meg növekedett. Egyházszeretetük is fejlődőben, papjukat tisztelik, tetteikkel is kifejezésre juttatják, sőt Uram bocsáss, el is dicsekszenek kifelé, mások előtt papjukkal. Elfogadják a rendre utasítást és a nevelő-szándékú tapintatos megszidást is, ami ellen az első években elég sokan tiltakozni és makrancoskodni próbáltak. Az értük való imádkozás és tusakodás, a velük való céltudatos lelkipásztori foglalkozás érdemen felül kezdte megteremni látható gyümölcsseit. Eleinte egész hihetetlennek tűnt sokak előtt, hogy az új pap be-beszól hozzájuk, s amikor a falut hetenkint járja mindenkihez, szegényhez, gazdaghoz, férfiakhoz, nőkhöz, gyermekekhez van egy-egy jó szava, kérdése, bátorító, vigasztaló mondani valója. Lassacskán felmelegedtek s az 1914-ben kitört világháború, aztán egészen összeforrasztotta a pásztor és a nyáját. Ez nem azt jelenti, hogy mindig egy véleményen volt mindenki; de tényleg kölcsönös bizalom honolt a szívekben. Vágner Samu /utolsó éveiről szólhatok csupán/ varsádi működése vége felé a varsádi paplakot a hívek lehetőleg elkerülték; az első Világháború vége felé pedig valóságos központja lett nemcsak Varsádnak, hanem nagyobb vidéknek is. Nem kápatosság íratja ezt velem, de tény, hogy 1917 óta alig múlt el nap, hogy kívülről is ne kerestek volna fel a körülöttünk fekvő falvakból, hadifogsági levelezés és más ilyen ügyekben. Amíg Linde Gyulajegyzőnk élt, őt a faluban csak „der Herr” néven említették. 1918-ban bekövetkezett halála óta ez a nagy tisztelet átszállt akaratlanul reám és akárhányszor majdnem zavarba jöttem, hogy milyen szeretettel és ragaszkodó tisztelettel közeledtek és vettek körül. Ez nem jelenti azt, hogy ne lett volna rosszakaróm, ellenségem. Dehogyan is nem! De nyugodt lelkiismerettel vállaltam, ha kell a harcot is, a bátor kiállást az erkölcs és az igazság érdekében, evangélikus egyházunk szolgálatában. Most már sokkal könnyebb volt a helyzetem, mert mögöttem tudhattam falunk színe-javát s az egészséges közvéleményt. Nagy szó ez. Kérkedés nélkül és boldogan tehetek bizonyosságot varsádi atyámfiak jó tulajdonságairól is. Egy évtized vérverejtékes és szívós munkája kapcsán hatalmas fejlődést állapítottak meg kívülálló is, de a varsádiak maguk is örömmel szóltak maguk közt nem egyszer róla. De mennyi imádság, szívből fakadó jó szándék, tervezgetés, munka, csalódás és fájdalom rejlik mindemögött. Az emberek előtt rejtve marad, de kegyelem bizonyosága! Nem mondhatom mindezzel azt, hogy mindenen ékesen és jó rendben folytak. Az élet mindig vet fel problémákat és gördít utunkba akadályokat. De tapasztaltam én is nemegyszer Modersohn mondásának igazságát: Schwierigkeiten sind Herrlichkeiten! Egy másik ismert evangélista szerint pedig: Schwierigkeiten sind uns dazu gegeben, dass sie mit Hallelujah überwunden werden! Nekem mindig is nagyon tetszett Feesche Mária alábbi költeménye:

Meinst du es läge auf der Strasze deines Lebens
Auch nur ein Stein, ein hindernder vergebens?
Er mag nun häszlich grosz sein oder klein;
Glaub nur, da wo er liegt, da musz er sein!
Gewisz nicht, um dein Weitergehn zu hindern;
Gewisz nicht, um dir Mut und Kraft zu mindern!
Nur darum legte in den ebnen Sand
Des Weges ihn dir eine gütige Hand,
Damit du dir den Stein recht sollst beschauen

Und dann mit Gott im gläubigen Vertrauen
Darüber reden sollst, ernst sollst ihn fragen:
Was Er dir mit dem Hindernis will sagen.
Und bist du Gott an jedem Stein begegnet.
So hat dich jeder Stein genug gesegnet!

Lelkészi munkámhoz tervszerűséggel fogtam és titkos kamrámban Istenemmel beszéltem meg, Ő elé tártam szándékaimat és kértem erőt kivitelükhöz. Be kell azonban vallanom azt is, hogy akárhányszor meglepetések értek s befejezett tények elé állított az események sora, úgyhogy egész más irányba fejlődtek a dolgok, mint ahogyan indulni látszottak, vagy ahogyan szeretttük volna. Ilyenkor bizony olykor nehéz volt dönteni..... Kegyelem bizonyoságaképp vallom, hogy a jó Isten átsegített nehézségeken, amelyek leküzdhetetleneknek tüntek, s amit emberek elrontattak azt Ő jóvátette. Sokszor kerestem emberek tanácsát is. Magától értetődő, hogy édesapánk volt az első, akihez bizalommal fordulhattam. Erős gyakorlati érzék jellemezte id. Reichert Gyula kistormási lelkészt, apósomat. Sokat kaptam tőle. Jó gazda volt; de a néppel való bánásmódja nem volt mindig a legszerencsésebb. Viszont a kistormási nép több tekintetben könnyebben kezelhető, mint a nyersebb és önteltebb varsádiak. Elég jól ismerem a szomszédos falvak népét, elsősorban a kistormásiakat. Sokat helyettesítettem apósomat. 1919-ben, nyugalomba vonulása után adminisztráltam is. Hasonlóképp 1916-ban Kalaznót is Péter Ádám lelkész halála után. Felsőnánán is többször kiségtettem Müller Róbert lelkészt. Engem apósom volt szíves olykor helyettesíteni. Így amikor 1910 telén tüdő- és mellhártyagyulladásba estem, avagy ha egyházkerületi, vagy egyetemes közgyűlésre utaztam. Kezdetől fogva érdekelték ezek a közgyűlések, és ha csak lehetségessé vált, nem mulasztottam el őket. Így tettem szert széleskörű emberismeretre és kaptam mélyebb bepillantást egyházi közállapotainkba. De idehaza is hasznosíthattam egyet-mást gyülekezetem érdekében. Az is folyománya lett eme érdeklődésemnek, hogy egyházmegyénk fiatalon is már igénybe vette szolgálataimat: egyházmegyei gyámintézeti pénztáros, több bizottság tagja lettem, 1919-ben az egyházmegyei pénzügyi bizottság elnökévé választottak, 1920 elején egyházmegyei aljegyzőnek designáltak, ami az esperesi tisztség előfoka szokott lenni. De nem jó a mi dicsekvésünk.... Csak a történeti hűség kedvéért említettem fel ezen tényeket. Főtörekvésem mindig az volt, amit Melanchton ismert imája így foglal össze:

Fac, ut possim demonstrare, quam sit dulce, Te amare.

Tecum pati, Tecum flére; Tecum semper cougaudére.

Mindig is komolyan igyekeztem venni az egyházi szolgálatot és a reá való felkészülést. Több perikopa-rendszert dolgoztam fel és szabad textusok alapján is hirdettem az Igét. Nem is egy hívem nagy hálával emlegette ezt és ezzel fokozódott a hívek templomlátogatása.

Kedves látvány volt számomra az a szép rend és gyakorlat, amely szerint a tolnai evangélikus gyülekezetek templomlátogatása leperreg. A hívek a negyed óráig tartó összeharangozás alatt mennek lépéssel Isten házába. Miután a lelkész is bement a templomba elhallgat a harangszó, a kurátorok beteszik a két templomajtót, akkor már nem illik senkinek ki-bejárni s az istentiszteletet ezzel zavarni. A templom egyik oldalán a férfiak, a másikon a nők ülnek elkülönülten. Hasonlóképp a fiatalság is. Évfolyamok szerint helyezkednek el nagyjában és padsoronkint szép csendben, távoznak is ünnepélyes rendben a templomból. Milyen más ez, mint városhelyen, ahol róm. kath. mintára csak „Durchhaus” némelyek számára a templom, ahová későn érkezni némelyek szerint előkelőnek számít és korábban elmenni nem veendő bűnnek. Egy kedves hívemről kívánok a templom rendszeres látogatói sorából külön is megemlékezni. Ez a jó öreg Haag Hannes 137 számú telkes gazdánk, aki vasárnapról vasárnapra mindig ott ült a kóruson a második padsor végén, az orgonához közel. Élénken figyelte állandóan a prédikációt s aszerint, hogy mennyire ragadta meg a prédikáció 1-1 része előre dőlt a padra, vagy félig, vagy egészen felemelkedett, sőt megkapottsága

felsőfokán előrement az orgona melletti mellvédig és szemben a szószékkel állva figyelte a beszédet, semmit sem törődve azzal, hogy a körülötte ülők ilyenkor őt is figyelték. „Szószéki termométer”- nek mondtam nem alaptalanul. Tény azonban az is, hogy általában jobban figyelnek az emberek a templomban, mint a városiak egynémelyike. Áll ez a különféle templomi rendezésekre is.

Ezeket, mint nekik egészen újszerűeket hálásan fogadták. Mindjárt, 1909-ben elkezdtem reformációi emlékünnepekor vallásos estély rendezésével. Ádventben és böjtből is tartottunk néhány megfelelő műsoros estét. Az építő és nevelő momentum előtérbe állítása mellett aktív is törekedtem minél többeket belekapcsolni karéneik, szavalatok és közének révén. Különösen kedvesek voltak a templomi karácsonyfa-ünnepélyek. Díszített karácsonyfát nem ismert népünk, de örömmel és áhítattal tolongtak a zsúfolásig megtelt templomba. A „Christkind” fogalmát nem ismerték; helyette a „Pelz Nickel” szokása járja, más vidék Mikulás-féle ijesztgetése mintájára. Énekkart is szerveztettem 1913-ban. Ezt azután boldogult öcsém virágoztatta fel igazán 1919 óta. Bibliaórát is kezdtem tartani ősztől tavaszig szerda esténként; de erre igazán a lelkileg érettebbek jöttek el néhányan. Ismeretterjesztő előadásokat az olvasóegyletben tartottam több esetben. Nőegylet szervezésével is kísérleteztünk több ízben; de állandósítani nem sikerült. Effélék iránt még nem volt eléggé kifejlődött érzékük.

Politikával sohasem foglalkoztam. A képviselőválasztások eléggé fel szokták kavarni a falu békéjét. Megpróbálták, hogy belevonjanak, sőt cégérül is felhasználjanak; de határozott állásfoglalásom lehűtötte a heveskedőket, biztosította függetlenségemet. Nem avatkoztam soha bele a politikai község ügyeibe sem, viszont a jegyző sem az egyházközségeibe. Kölcsönös jóindulattal és egymást támogatva kerestük az egy foglalkozású, egynyelvű, egyhitű /csak 1 r.k. asszony és 1 zsidó család volt a faluban/ falunknak javát. Kezdetben egyesek ékveréssel próbálkoztak – paraszti okoskodás szerint akkor nem fognak össze az urak a nép ellen – De csakhamar belátták, hogy hiábavaló az efféle kísérletük és elismerték, hogy a falu ügyei jó kezekben vannak. Boldogan jegyzem fel sok küzdelmeim és csalódásaim ellenére, hogy áldott idő és kegyelem bizonyága számomra az a 12 esztendő, amelyet Isten jóvoltából a mi kis falunkban, szép és kegyelmes lakásunkban tölthettem. Ez az 5 szobás, 2 konyhás és gazdasági épületekkel is megfelelően ellátott paplak 1846-ban épült 2, 791 pengőforintos költséggel. Hőgyészi és diósberényi iparosok készítették. Nagy pénz volt ez az akkori idők pénzviszonyai szerint. Az előző lelkészlak nem itt állott, hanem déli szomszédos Heller-Raab házzal párhuzamosan, ahol most a filagériánk s az előtte elterülő virágágyások egy része van. A 331 négyzetöltnyi udvarnak a felét keresztben kerítéssel kettéválasztottam a kutunk mellett. Az első részét parkieroztuk, a másik felét, amelybe a gazdasági épületek is beleestek és a konyhakert felé, lezárták, gazdasági udvarnak hagytuk meg. A pajta mögött terült a 313 négyzetöles konyhakert. Volt ezen kívül az utcán túl, házunktól 2 percnnyire egy 650 négyzetöles veteményeskertünk... Visszatérve cseréptető immár évszázados paróchiánkhoz, megemlítem, hogy 3 szobája a templomtérré, 2 pedig az udvarra nézett. A téli konyha, előkonyhával és éléskamrával a tanítólakás felőli oldalon volt. A nyári konyha s mosókonyha külön épületben volt. Pincénk az udvaron is volt téglaboltozatos és az iskola mögött a temető partban kettő is. Hat sertésölünk a gazdasági udvar iskola felőli oldalán, egy 2 pár lóra és 4 tehénre méretezett istálló, mellette nagy kicsiszin és szénás fülke, valamint ugyanazon tetőzet alatt egy nagy éléskamra a Heil szomszédék felőli oldalon. De szép idő is volt, amikor maradt bőven idő arra is, hogy akár a konyhán kuktáskodva, akár az elismerten szép rendben tartott, magunk parkierozta udvarunkban virágkertetéssel, konyhakertünkben kapálgatással, gyomlálással, vagy pomológiaiával is foglalkozva és a gazdasági munkát irányítva tölthetem napjaink egy részét. A korábban sivár nagy udvar / csak 4 gyümölcsfa volt az egész telken/ a falubeliek sokszor elhangzott megállapítása szerint kis paradicsomhoz volt hasonló. Kora tavasztól késő őszig a szebbnél szebb virágok gyönyörködtettek.

Gyümölcsösünket pedig oly fajokból válogattam össze, már kissé nagyobb nemes fákat vásárolt mielőbbi termőre fordulás érdekében és oly fajokat, hogy a legkorábbiaktól a legkésőbbiekig legyen mindenből. Volt 14 almafa, 10 körtefa, 10 szilva és ringlófa, 2 cseresznyefa, 5 meggyfa, 1 sárga és 16 őszi barackfa, 3 diófa, 2 mandulafa, 2 birsfa, 2 naspolyafa, 17 szőlőtőke, 35 ribizlibokor, 27 egrestő, 8 mogyoróbokor, málna és szamócatövek. Micsoda öröm is volt, amikor a magunk művelte konyhakertből és az egész telken pontosan és megfelelően elosztva szépen fejlődő gyümölcsfáink terméséből évről évre mind több és több hozamban gyönyörködhettünk és élvezhettük fáradozásunk eredményét. Mindig sok baromfink volt. Nem szólva a konvencióban járó u.n. Pfarrer-Kickl-ről / a telkes kurátor és a bíró szokásjog alapján mentesült/ magunknevelte szárnyasunk volt 1919-ben 43 tojtyúk, 4 kakas, 133 csirke, 69 kacska, 14 lúd, 20 fehér pulyka. Sertésünk is volt szépen. Állandóan tartottunk 2-3 anyakocát és circa 25-30 növendékmalacot. Öltünk évente 5-9 hízót, 100-130 kilósat, mert ezek húsa a legjobb. Szinte mesébe illőnek és hihetetlennek tűnő mindez. Most a tizedrésze is bőséget jelentene Sopronban. Nemcsak nálunk volt ez így, hanem vajmi kevés változtatással minden Tolna-baranyai papi, tanítói és jegyző házban. Jórészt a szokásos tolnai vendégjárás készítette a magunkfajta családokat erre. Tavasztól őszig húst a korcsmában csak nagyritkán lehetett kapni. Vendég pedig hetente 3-4 napon is betért 1-2 hintóra való. Mi is elég sokat mentünk. Mit is adhatott volna ilyenkor a háziasszony, amikor ilyenkor a „fecerunt magnum áldomás” jelszava elkerülhetetlen s íratlan törvény. Baromfi és a Speizből az egész éven át ki nem fogyó kalászféle és sonka képezte mindig és mindenütt a főételt. Hízott sertéseket is szoktunk eladni. 1910-ben pl. kg-ját levágva, tiszta súlyban 41 fillérjével! Lovat, tehenet nem tartottam. Földjeim egy részét robotban, a többit felesben műveltetem. 1919 őszén elhatároztam, hogy a jövő tavasszal, méhészettel is foglalkozom és már gyűjtöttük a méheshez szükséges építőanyagot is- méhrajokat az édesapánktól, kaptuk volna- de közbe jött Sopron.

A tolnai lakásviszonyokból kiindulva írtam le a mi egykori viszonyainkat. Most az előttünk a paplakban éltekről említenék néhány jegyzetes mozzanatot. Sokat beszélhetne paróchiánk építetójéről és első lakójáról, a kiváló Schneiker Jakab esperes lelkésről, aki odahaza úgy látszik papucsuralom alatt állhatott, amit az egész falu tudott és a káplánkoromban még élt gyülekezeti öreg harangozónk a ” Láber Raab“ Heinrich Vetter nekem is mesélt. / Fialat éveiben egyszer kukoricaszár lopásán csípték, amit a mi németjeink ”Láb”nak = Laub mondanak s azóta rajta maradt még családján is ez a jelző. / Tehát ez az öreg fiatal éveiben Schneikeréknél béres szolga volt és így sok emléke volt Schneikeréről. A férfit áldott jó embernek mondta, de az esperesné, aki az előző varsádi lelkésznek Horváth Pálnak volt egyik leánya valóságos Xantippenek festette le. Esperesünk inkább tűrte zsarnokoskodását, semhogy civakodott volna. Az volt a szokása Schneikernek, hogy ha viharfellegek tornyosulását látta családi boldogsága egén, akkor minden további nélkül bevette magát irodájába, amely a folyosó jobb oldaláról nyílt kelet felé, s addig ki nem jött, míg a vihar el nem vonult. Történt egy alkalommal, hogy már második napja időzött az irodában, sőt horribile dictu , még be is zárkózott oda és se dörömbölésre sem fenyegetésre nem reagált. Ez módfelett felbőszíthette oldalbordáját, aki egyszer csak gondolt egy nagyot és befűtött az irodának akkor még kívülről fűthető kályhájába. Jól begyűjthetett, mert az augusztusi kánikulában nyitott ablaknál alsóruhára vetkőzött férj nem bírta a meleget ontó kályha mellett s végül mégis kénytelen volt kijönni odújából, ahonnan drágalátos párja a szó szoros értelmében kifűtölte, illetve kifűtötte.

Ez az út nem is volt ám sima és akadály nélküli, ahogy tán fentebbi visszapillantásaim némely szakaszából következtetni lehetne.... Varsádi lelkészkedésem első éveiben a kezdet nehézségein kívül gyülekezetem zilált és demoralizált állapota a renitenskedéshez és egyházellenes rosszindulathoz szokott, lelkészt nem csak hogy nem tisztelő ,hanem gyűlölő, turbulens elem sok nehéz és fájdalmas órát és napot szerzett.

Hogy csak egy konkrét példát mondjak: a szociáldemokrata földmunkások országos vezérlő tanácsának, amely 7 tagból állt, egyik tagja a varsádi 254. számú Endersz Henrik volt, az évszázadunk első évtizedében. Ez eleget mond. Nemcsak Endersz Henrik, hanem vele együtt mások is nyíltan hangoztatták már akkor: minek pap és templom. Jelszó lett: Die Kerch abreiszen un die Stán ufthala! Vagyis a templom lerombolandó a kövei szétosztandók. A pap pedig dolgozzon és keresse másképp kenyerét; az egyházi adót megspórolhatja a nép magának. Fájt és vérzett a szívem sokszor, ha nem is közgyűlésen, mert ott erélyes fellépésemmel a rendbontókat sikerült ráncba szednem, de magánbeszélgetések során mennyi meg nem értést, gyanakvást, rosszakaratot mutattak némelyek. Nehéz küzdelmek, idegfeeszítő kezdeti évek voltak ezek. Az Úr megsegítő kegyelmébe vetett rendíthetetlen hitem kívül a hosszabb idő óta terrorizált jobbérzelmű elem biztató és fellélegző magatartása adott erőt a szívós küzdelem megvívására. Folytatva az előbb említett Endersz Henrik esetét, 1911 tavaszán gondoltam egy merészet és elmentem, hogy felkeressem Enderszt a lakásán, az oroszlánt a saját barlangjában. Tényleg nem volt otthon. Egy hét múlva újra elmentem; otthon volt, de nem engedett be. Két hónap múlva megint be akartam hozzá jutni, de nem volt otthon. Háztartását vezető ágyasának azonban megmondtam, hogy szívesen beszélgettem volna vele. Másnap estefelé egyszer csak látható elfogódottsággal bekopogtat hozzám az egész vidéken „der grosze Socialist” néven ismert Endersz Henrik atyámfia. Bemutatkozott és exkuzálta magát, hogy háromszor is hiába jártam nála. Nyíltan egyház- és papellenesnek vallotta most is magát, jedoch ihr Vorgehen hat mich gedingt; nun will ich sie kennen lernen. Sokáig ültünk egymással szemben és nyílt eszmecsere folytattam ezzel a nem mindennapi emberrel. Meggyőzőm nem sikerült, de bizonyos fokig respektálni meg tanultam. Viszont ő is sok tekintetben megváltoztatta egyházunkról és papjainkról vallott nézetét. Ezt utóbb másoktól hallottam. Beszélgetésünk vége felé félszegen előhúzott zsebéből egy füzetet, költeményeit és arra kért, hogy olvassam el és mondjak véleményt róluk. Néhány nap múlva, megbeszélte időben újra találkoztunk, nagy köszönettel fogadta bírálati megjegyzéseimet; kisebb kaliberű östehetség benyomását keltették bennem. Az egész faluban feltűnést keltett, hogy a pap és Endersz beszélgetnek egymással és pláne az, hogy ez az Endersz egyik napon egy sajátkezüleg készített szép hosszú létrát vitt a papnak ajándékba. Azután sem lehetett templomlátogatásra rábírní, de legalább nem izgatott ellenünk többet nem ártott egyházunknak míg Varsádon laktunk, az bizonyos. Ha nem is éppen Endersz féle, de kisebb eset és egyházellenes momentum többször adódott. Hiába, évtizedek mulasztását és a korszellem kilengését nem lehet egy csapással helyre hozni... Isten kegyelméből azonban bár lassan, de fokozatosan kezdett sok minden gyülekezetünkben megváltozni és javulni. A papot is kezdték már respektálni és becsületes szándékát belátni... csak anyagiak terén, elsősorban a híványcsonkítási szándék az nem akart elmúlni. Mégis határozottan javuló és bizakodó irányt mutatott egyházközségi belső helyzetünk, amikor 1914. július 26.-án a részleges mozgósításkor a VI. budapesti hadtestet, amelyhez Tolna megye is tartozott, hadikészültségre hívták. Éppen vasárnapi istentiszteletéről jöttünk ki, amikor dobszó közölte a mozgósítást. Hívásomra délután istentiszteletre gyűltek sokan a bevonulók közül családjaikkal és sok más is templomunkba és éjjel már útra is keltek csapatnemeikhez a behívottak. A zöme a 69. közös gyalogezredhez, vagy a szintén székesfehérvári 17. honvédgyalogezredhez vonultak a hadúr zászlai alá. Augusztus 5.-én, az általános mozgósításkor, mint a 76. közös gyalogezred tartalékos tábori lelkésze én is bevonultam Sopronba. De hazabocsátottak. A háborús fejleményekkel egyre szaporodtak a nehézségek és megpróbáltatások. Az első sebesültek és elesettekéről érkezett hírek mennyi izgalmat keltettek. Azután az eltűntek és a hadifoglyok kínzó problémái, a sebesülteknek közelebbi kórházba jutattása el sem képzelhető sok levelezést és tanácsadást jelentett még a mi kis falunkban is. Feleségemmel szaporítottuk a házilátogatások számát. Hajlékunkat meg egyre többen keresték fel szomszédos, sőt távolabbi falvakból is. Az ige hirdetés, lelkipásztori szolgálat és egyéb háborús kötelességek terén is

becsülettel igyekeztem helyreállítani. Ezen évek lelkeszi munkanaplója sajnos teljesen elpusztult, úgy sem, nevekkkel sem pontos adatokkal nem szolgálhatok. Egyre mélyebben másztunk bele a bajba s a veszendő háború, kezdte előre vetni sötét árnyékait. Fokozódó drágaság, feketézés, gázságok, Budapestre utazó kofák, és onnan falura özönlő csibészek raja mutatta az idők változását. Mi élelem tekintetében megvultunk a gyakori kemény rekvirálások és más vexaturák ellenére is; de ruházati cikkek, petróleum, só dolgában nagy hiányt láttunk. A templomlátogatás a háború elején ugrásszerűen megnövekedett, de aztán ismét visszaesett és az egyre torlódó vész hírek és élmények hatása szomorúan nyilvánult meg. Az 1918. frontösszeomlás, a visszaözönlő demoralizált tömegek elsősorban a jegyzőkön próbáltak bosszút állni, azért, hogy annak idején nem kaptak felmentést a katonai szolgálat alól. Folytatódott a zsidó boltosok kifosztásával, végül általános anarchia lett több helyen belőle. Varsádon polgárőrség alakult, amely Endersz-Rill, kiszolgált őrmester, telkes gazda vezénylete alatt éjszakánként végigjárta falunkat és fenntartotta a közbiztonságot. Utóbb tudtam csak meg, hogy az én kedves Becker Henrik házsomszédom a kritikus éjszakákon a paplak külső folyosóján virrasztott, hogy netáni veszély esetén közbevesse magát. Becker szegényebb kisházasa, de a faluban nagytekintélyű férfiúnak számított, aki a varsádi szociáldemokrata olvasóköri elnöke, s mint ilyen a szegényebb nép vezérének számított. Kegyelem bizonyossága az is, hogy a zavaros nehéz napokat minden baj nélkül élhettük át.

Lassacskán elcsendesedni látszottak a vész hullámai és a felkorbácsolt izgalmak. Csendes, eldugott vidékünkön nemigen volt észrevehető, hogy mi készül fővárosunkban. Mi csak az egyre fokozódó drágaságot, ipari termékek hiányát, a városból falunkba s faluról Budapestre járó batyuzók léhaságát és ledérségét állapíthattuk meg egyre fájdalmasabban. Az amúgy is – az inflációs világ pénzbősége folytán a pénzt meg nem becsülő nép eddig elképzelhetetlen módon könnyelműen szórta a pénzt. A férfiak korcsmázók, a nők borzasztóan pazarlók lettek. Mindent magukra akasztottak volna. Alig ismert rá az ember a békevilág szűkmarkú, hogy ne mondjam zsupori, egyébként végtelen szorgalmas és tisztaság szerető népünkre. A háborút szerencsésen megúszottak hálaáldozatának külső kifejezésekképp több faluban szépen adakoztak a templom és egyház céljaira. Ismételten én is felhívtam erre igehírdetésben és magánbeszélgetésekben is a figyelmet, de nem túl nagy eredménnyel. Bezzeg szórják a korcsmában a pénzt, nagy bankókat adnak a rezesbandának és itálra, kártyára. Nagyon jellemző összehasonlításra kínálkozó a szomszédos falvak mentalitása. A kistormási átlagember ezt mondja, hogyha átvészelsz ezeken, a bajokon: „dann geb ich a grosz Oper in die Kreck”, viszont a varsádi átlag hősködve hangoskodik: „dann zahl ich im Werthshaus a so grosz áldomás, wie san Lebtag noch net war.” Persze nem mind ilyenem itt, sem ott. A lármás, egyházellenes elem újra kimerészkedik a pronodra mondván: minek a pap, minek a templom. Elkeseredésükre mindig találnak magyarázatot. Így 1916-ban, amikor három harang közül kettőt elrekviráltak akkor azt hozták fel; 1918-ban, orgonánk ónsípjainak elvételekor ezzel próbálták sántító magyarázatukat alátámasztani. 1919. március 21-ével különválasztották az egyházat az államtól és államosították iskolánkat. Papíron át is adtunk mindent. A hitoktatást most már az alsó tagozatban is én vettem át és a templomban tartottam a hittanórákat. A kántori szolgálatot a varsádi születésű nyugalmazott bonyhádi Martin György tanító volt szíves elvállalni. Hasonló nevű unokaöccsénél lakott egyébként is. E család vulgója „Uszinger” nem a legegyszerűsabbak közé tartozott, de az öreg Martintanító bácsi csupa szív és szeretet volt gyülekezetünkhöz és nagy segítségünk lett. Hálával említem ezt meg kegyelmes emlékére.

A Magyar Tanácsköztársaság u.n. Garbai rendelete szabályozta a vallás szabad gyakorlását, de csak szabad egyesülés alakjában engedte meg azt. Egyházi felsőbbségünktől nem kapván meg hamarosan az erre vonatkozó direktívákat, másrészt a falubeli krakélerek nagyban verték a mellüket, hogy most lerázzuk a sok egyházi terhet, Istenbe vetett hittel – elismerem, hogy kockázatos és merész lépésre szántam rá magamat. Amikor ki kellett

hirdetni a tanácsköztársasági elnök fent említett proklamációját, a felolvasott hivatalos szöveg után egyházközségi közgyűlést hirdettem a templomba s erre nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is meginvitáltam. Amikor a közgyűlés napja eljött a zsúfolt templomban felügyelő nem létében / Többször próbáltam az évek folyamán illet választatni, de mindig heves ellenzésre találtam az atyafiaknál/ magam adtam elő a következőket: A tanácsköztársaság elve: szabad egyház a szabad államban. Ebből folyik az önkéntes csatlakozás az állami támogatás nélkül megszervezhető gyülekezethez. Az általános titkos választójog alapján a nők is beleszólhatnak a határozathozatalba. Mivel a kötelező egyházi adó megszűnt, újra meg kell állapítani, hogy ki-ki mekkora önkéntes részt vállal adakozás formájában a szabad varsádi evangélikus gyülekezet s ebben a lelkeszi állás fenntartásánál. Utaltam a múltra, apelláltam az egyházúségre és a próbatevő időre; egyúttal lemondtam lelkeszi állásomról, azzal, hogy ne feszélyezze az én személyem a híványcsonkitók epedve várt elhatározását. Feleségem, két gyermekem és a magam jövőjét Istenbe vetett hívő alázattal a legjobb kezekben tudom akkor is, ha a varsádiak tán mást gondolnak. Ezzel kimentem a templomból, csak azt kértem, hogy nehezemre esett ez a lépés, amelyet könnyelműnek és nagyon kockázatosnak is mondtak apósomék, és a szomszédos lelkész kollégák. De ismerve népemet mégis megtettem. Nem szégyenültem meg hitemben. Másfél órás tanácskozás után jön, ám értem a két kurátorlakásomra és meghív a közgyűlésre. Átmentem és a helyi tanács elnöke, Kniesz Henrik bíró előadta tisztességtudó hangon és jóleső melegséggel, hogy arról szó sem lehet, hogy lemondásomat elfogadják, illetve, hogy elengedjenek: „So lang sie léwa, Geistlicher Herr, g’hern sie zu uns. Ganz Varsád dankt ihna und bittet sie: bleiben sie unser geliebter Pharrer.” Könny csillogott szemében és sok férfi és asszonyéban; de mitagadás, az enyímében is. Mélyen meghatott ez az őszinte ragaszkodás, amely ékesen bizonyította, hogy népem sokkal jobb és szíve mélyén egyházasabb, mint aminőnek sokszor látszik. Aztán jelentette a bíró, hogy megalakítják önkéntes jelentkezés alapján a varsádi evangélikus gyülekezetet és meghívják lelkészükül, a régi díjlevél alábbi megváltoztatásával: 8 szekér széna helyett jár 4 szekérrel, 10 öl kemény hasábtűzifa helyett jár 6, de megmarad a 13 kat.hold föld és a konvenció; sőt ez több is lesz ezentúl, / mert minden telkes ad ezentúl egy nyolcados zabot is, ami circa 7q, és minden kisházas ad ezentúl egy nyolcados búzát is, ami 12q búzatöbbletet jelent, azonkívül nemcsak a telkesek, hanem ezentúl minden ház ad egy kakast és 10 tojást, tehát 167 kakással és 1670 tojással is többet. Minden stóla és kézpénzjárandóságot is duplájában állapították meg. Végeredményben tehát az eddiginél semmiképp sem kevesebb, sőt talán valamivel többet érő lelkeszi fizetést állapították meg. Kegyelem bizonyossága ez is; de népem ragaszkodó szeretetéé is. Mondanom sem kell, hogy jól esett pláne, mert a sturmoló „csahosok” – mint nevezni szokták őket- Gebert, Pfeffenmachen, Towisz és a többiek kijelentették, és szentül fogadták, hogy meg vannak elégedve, és személy szerint tisztelnek és szeretnek ők is.

Másnap aztán a két kurátor nyakába vette a falut s házról házra járva kérdőívvel a kezükben aláírásokat gyűjtöttek megkérdezve, csatlakoznak-e önként a varsádi evangélikus gyülekezethez és becsületszóra kötelezik-e magukat a tegnapi határozat megtartására. Röviden csak annyit kérdeztek: „Wollt’r an Pharrer, oder nit?” Csak három ház nem írta alá a csatlakozási nyilatkozatot... A szabad szervezkedést követő második vasárnap a délelőtti istentisztelet után keresztelés volt bejelentve. Helyi szokás szerint harangszó mellett bevonult a bába karján a gyermekkel és utána kettesével a keresztapák és keresztanyák. Orgona és énekszó után az oltár előtti keresztelőkönél elvégeztem a szertartást, akkor láttam, hogy a 8 pár keresztszülön kívül 2 hajadonleány is keresztanya s ezek egyike annak a „Towisz- Schneider” recte Wigandnak a nagyobbik leánya, Zsuzsi, aki néhány évvel azelőtt kisebbik leányunk, Mártikánk mellett volt gyermekleány házunkban. Szokás szerint keresztelés után az egész menet átvonult most a lelkeszi irodába, hogy az anyakönyvezést a lelkész elvégezze. Sorra bementek a házaspár keresztszülők neveiket.

Utánuk a hajadonok kerültek sorra. Hirtelen egy gondolatom támadt. Nem az idősebb Wigand Zsuzsannát kérdeztem meg adatai, felől / ha még úgy ismeri is a lelkész ezeket, mégis mindig elvárják, hogy megkérdezze/ hanem a másik, fiatalabb leányt kérdeztem. A sorrendet kínosan betartó szokásjog alapján megszólal a Towiszzer Szusz: „Ich szan aller” = én vagyok az idősebb; amire egész flegmával azt feleltem: nézd Zsuzsi te azon egyszerű oknál fogva nem, következhet, mert apád nem írta alá a gyülekezethez való csatlakozást, neki nem kell az egyház, tehát ti nem is tartoztok hozzánk. Csak a másik leányt írtam be. Futótűzként terjedt el a faluban, hogy a pap nem írta be Towiszékat, mert nem tagjai az egyházközségnek. Mindenki természetesnek találta eljárásomat, mert azt a krakéler Wiegand szabót amúgy sem szívlelték sokan. Még aznap délután el is jött a leány apja és tisztességesen kérte az egyházközségbe való felvételét. Nem fogadtam el, azzal az indoklással, hogy érdekelt fél vagyok és hátha valamikor azt mondanák, hogy én beszéltem rá, tessék a két kurátorhoz menni és tanúk jelenlétében kérni a felvételt. Nem is mert előbb hazamenni s asszonynepei szeme elé kerülni, míg ezt el nem rendezte. Másnap megjelent a másik két nem csatlakozott atyafi is. Hasonlóan kezeltem őket. Így most megint az egész falu az evangélikus egyházhoz tartozó lett; rend meg fegyelem volt sorainkban.

1919. augusztusában visszazökkentünk a régi kerékvágásba. Lassacskán megjöttek hadifogjaink; de régebről Amerikában rekedt kivándorlóink közül is többen, Évtizedes szokás, hogy elég sok varsádi is ki-kihajókázott az északamerikai Egyesült Államokba, legtöbbször, Dayton, Millwnkee, Filadelfia, vagy Chikágó városába s alig 1-2 évi otthoni szorgalmas munka után, sok dollárt összekuporgatva ismét hazatértek. Van nem egy olyan egyháztagunk, aki háromszor is megjárta már Amerikát. Ennek hatása meg is látszik bátrabb fellépésükön; de megtanulnak sok helytelen szokást és káros felfogást is. Anyagilag nagyot lendített a falu jólétén; de erkölcsileg legalább is, ugyanannyit rontott is rajta. Emellett természeti csapások és más megrázó események is hatalmas mementóul szolgálhatnak. Gondolok itt az 1909, 1911. és 1916. nagy jégverésre, amelyek majdnem az egész évi termést tönkretették. Ezen kívül az 1911. május 6. árvízre, amely oly hírtelenséggel zúdult egy szombat déltájt vidékünkre, hogy a vízáradat az utcán és templomtéren^{1/2} méter magasságban hömpölygött, sertésólakat, kisebb széna és szalmakazlakat is sodorva magával, sőt 5 tehenet is. Jómagam is majdnem áldozatul estem az árnak. A templomon túli házból a 13 éves „Jokobs Hein” recte Trautmann Henrik segítségért kiabált padlásukról, ahová menekült. Mentésére siettem két férfival, de az országúton az ár elkapott bennünket és valóságos Isten csodája, hogy kijutottunk a kissé magasabban fekvő templomterasszra. A fiút viszont az alsó utca felől szinte segítségére jövők kimentették. Rá egy félórával a ház összeomlott. Feleségem viszont a kistormási szülői házban feküdt gyermekágyban háromnapos elsőszülött Stefikénkkel. A víz a szobában már 20 centiméteres volt. Az úttestnél, egy méternél is mélyebben fekvő paplakba senki sem mehetett be. Már éppen a padlásra készültek felvinni a fiatal anyát kis gyermekével, amikor a vízözönnel kapcsolatos jégverés elállott. A paplak mögött a templomhoz felvezető közön oly magasan feküdt a jég, hogy a rajta elmenők ablak magasságában jártak és a paplak udvaráról két nap múlva is még 92 szekér jeget fuvaroztak ki. Varsádon pedig a templom előtti útszakasz árkában június derekán is találtak játszadozó gyermekek a hordalék szemét alatt a május 6. jégverésből jeget. Tüzeset ritkán szokott a faluban előfordulni. Ellenben egy megrendítő rablógyilkosságot kell említenem 1917-ből, amelynek áldozatául esett a fiatal 158. házszámú Göbel János szabadságon itthonjárt tüzer. Lökötő cigányok, atyja istállójából ellopták atyja lovait és a konyhából odasiető fiatal házast, lelőtték. A derék Göbel Jánost a falu osztatlan részvéte mellett temettem el. Az ilyen megrendítő esetek aztán egy rövid időre megjuhászták az embereket... Amúgy is túl magabizók és sokan elkapatottak. Az egyik szabadságos katona, Weisz Henrik korcsmai duhajkodás közben italosán az asztal tetején táncolt és mondogatta: ich sán eier Herrgott; közben leesett, lábát törte. Isten ujját ismerte fel benne az egész falu. A hősködön pedig rajta

maradt azóta a „Herrgotts Weisz” elnevezés. Egy másik eset: Kriszt Henrik 92. sz. asztalosmester egyik fia a harctéren elesett. Atyja amikor megtudta a gyászos hírt kétségbeejtő fájdalomában s vadságában fogta vadászfegyverét, kirohant udvarába s vadul lövöldözve egyre azt kiabálta: „Ich schiesz unsern Herrgott vom Himml hranner.” Pár nap múlva nagyobbik fia halálhírére is meghozta a tábori levelezőlap s alig 2 hét múltán maga az apa is tragikus körülmények közt meghalt. Mennyire igaz marad a biblia tanítása: „Meg ne csalatkozzatok, az Isten nem csúfoltatik meg; amit az ember vet, azt aratja!”

Áll ez az úgynevezett „német kérdésre” is. Most, hogy egynegyed század távolából nézhetem a vesztt II. világháború tanúságai alapján az egész problémát, sokkal többet látok belőle, mint annak idején az események sodrában. Politikával boldogult édesapám tanácsára elvből sohasem foglalkoztam. Nyitott szemmel néztem azonban az eseményeket. Ha őseim nem is a vereckei szoroson átjöttek be valamikor hazánkba; azért mindig hű fia voltam és leszek is Isten segítségével hazámnak. Bízást állítom, hogy német nevem ellenére igyekszem olyan jó magyar lenni, mint akármelyik kuruc és hivatkozom egész múltamra; mert minden szónál szebben beszél a tett. Személyemet illetően tehát nem ismertem sohasem német kérdést; de hogy ilyen mennyire van, azt „svábiában” szüntelen kellett észrevenni. A férfilakosság, kevés kivétellel folyékonyan beszél magyarul; viszont a női nemből alig akad egynehány is, aki valahogy is értse a magyar szót. Az I világháború óta a faji öntudat is egyre inkább kezdett túltengeni németjeinkben. Történetek azonban hibák magyar részről is. Amikor pl. a volt gyönki főszolgabíró, báró Jeszenszky György egy tisztos bírónak varsádi férfiúnak, aki 78 éves korában még gyalog ment fel Gyönkre valami ügyében a főszolgabírói hivatalba és ama régiak közül való volt, akik nem bírták teljesen a magyar nyelvet, amikor belépett a főbíró szobájába, az a történetesen jelenvolt Linde Gyula varsádi jegyző füle hallatára rászólt az alázatosan köszönő „Warzelsteller Ellebruch” Konrádra: Mars ki, disznó német, csak a kutyámmal beszélek németül. Linde Gyula nem volt pángermán és a basalelkű főbíróra nem mert volna egy betű valótlant mondani, de megbotráncozva beszélte el még aznap este az esetet bizalmas körben. Az Apponyi-féle népiskolai törvény nyomán is elég erőszakos, balkezes, magyarosításai kísérlet történt, jobban mondva következtelen kapkodás és célszerűtlen hatásköri túllépés. De még többet vétett az igazság ellen az a lelkiismeretlen tudatos pángermán izgatás és kútmérgezés, amely most aztán megpecsételni látszik a németiség sorsát. Már 1919-ben Gyönk piacán olyan vad beszédet hallottam dr. Bleyer Jakab? Az akkori németiség vezére / egykori soproni fő-reáliskolai tanár/ kisebbségi miniszter és államtitkára, dr. Steurer György ajkáról elhangzani, hogy ökölbe szorult néhányunknak a keze és szégyelljük magunkat miattuk. Németjeink persze bedűltek a lázító beszédnek s nem hallgatva a higgadt tanácsra, vesztükbe rohantak. Egyike ama keveseknek, akik közülök származtak és hű magyarságuk mellett a népet szeretve figyelmeztetni igyekeztek, a szekszárdi állami főgimnázium igazgatója, az én nagyra becsült kedves „Hansi bácsim”, Linde Gyula egykori osztálytársa és kenyeres jó pajtása mindhalálíg a varsádi „Luwicher Hannes” családból való Wigand János volt. Amikor az általános titkos választójog hullámai magasra csaptak és német izgatás is egyre növekedett, akkor varsádi tájszóláson írt egy bájos költeményt, amelynek több strófáját sajnos elfelejtettem, de a töredékét papírra vetem. A titkos választójog körül és a német izgatás ellen írta, amellelt, hogy a régi szép szokások és a tradíció megőrzését kötötte lelkünkre. A verstöredék így szól: „Ja, die Zeita ännern sich; alles is verännerlich. Wer kann sahn: ich plei beim Ala? Wer da kann die Welt ufhála?... Sché war mol die Vatersart: lana Locka, goár kan Bart, - Csárdáshischen, Bart gespitzt, czizmicsárdás tanca itzt Doch der Stamm der pleit und plicht: Teitsch Gemieth un teisch Geplieth... Vos amol is ingeimpt, Spitzpub is, wer driver schimpt. Kummt gekrászt a groszer Fuchl, Grosz die Flety, verdient a Kuchl, Kreischt und lockt die Leit zu sich, macht a sché un freinlich Gsicht.... Awer ich, ich kenn den Schuft, Der so hoch flicht in ter Luft und es kimmt mer in ten Sinn was mer ksunga hun als Kin:

Hingkhop, Hinglshop, dreh dich dreimal um den Top; dreh dich dreimal um tes Meszer, bist á rechter Hinglsfreszer!”... Bizony így is van. Felfalással, pusztulással fenyegette már egy negyedszázaddal ezelőtt is az a „groszer Fuchl”, a német birodalmi sas, míg végül le nem terítették, ezt a jobb sorsra érdemes népet, amelynek sok hibája mellett igen dicséretes jó tulajdonságai vannak. Szegény Wigand Hansi bácsi egy kínos estét is feljegyzem. Az 1910. évi országgyűlési képviselő választáskor történt, hogy Wigand Jánost megkérte követjelöltünk, Stankovánszky Imre, kajdacsai földbirtokos, hogy a kölesdi választókerület német községeiben kísérje és szóljon is érdekében. Sőt Kossuth Ferenc miniszter is lejött és varsádi községháza előtt szónokolt. Meg akarta dicsérni népünket és jóakarón így kezdte beszédét: Ti svábok, hazafias magyar svábok vagytok... Több sem kellett az ellenzéknek. Was saht he, so á Ding! Morogták többen. / Tudnunk kell, hogy maguk közt ugyan sváboknak nevezik egymást, de a legnagyobb sértésnek számít, ha más mondja/

- x - o - x -

Feljegyzésre méltónak találok, hogy kis falunkból kik azok, akik magasabb iskolába is jártak, mint csak a varsádi evang. Népiskolánkba. Kutatásaim, anyakönyvi feljegyzéseink és rokonságuk, elsősorban az említett Wigand János, szekszárdi áll. Főgimnáziumi igazgató közlései nyomán a következőkről emlékezem meg:

1./ Henk János, mucsfai tanító. Született 1820-ban; meghalt a hetvenes évek derekán.

2./ Márton Konrád, óbudai, majd a 3 város egyesítése után székesfővárosi tanító. Emellett hitoktató és kántor. 1823-ban született. Nagy kort ért el. Fia is budapesti tanító lett. Unokája, Márton Gyula budapesti gyógypedagógiai intézeti tanár. Ismételten járt Varsádon.

3./ Márton Jakab, a fentinek testvéröccse. 1823-ban született. Mint szárazdi lelkész az ötvenes években halt el ázsiai kolerában. Őt ápoló édesanyja is áldozata lett a járványnak.

4./ Bruck Henrik Károly, tanító és híres győri orgonista volt. 1824-ben született. Elhalt a hetvenes években. Leányát feleségül vette Ludvig lelkész. Az ő fiai Ludvig G.A. csávai és Lombos Alfréd zombori lelkész. Ez utóbbi az 1920-as évek elején hevesen támadta Geduly Henrik tiszakerületi püspököt az 1919. kommun alatti magatartásáért s mert unokáját Nyiregyházán az evangélikus paróchián róm.kath. pap keresztelte. Azt mondják beavatottak, hogy Lombosnak alapjában igaza volt; de a támadás eszközeiben nem volt válogató. Lombost elítélték; ő viszont feleletképp kitért s jelenleg református lelkész Bonyhádon.

5./ Bruck János, szakonyi tanító, a fentinek 1825-ben született öccse. Közelebbi adatai ismeretlenek.

6./ Haidt Bálint, az 1828-ban született porrogszentkirályi a testvére

7./ az 1833-ban született Haidt Péter sandi tanítóról sem bírtam közelebbi adatokat szerezni.

8./ Klein János rácborjádi tanító 1825-ben született

9./ Klein Konrád született 1836-ban. Györkönyben volt kántortanító; Wickert bonyhádi népiskolai igazgató apósa

10./ Scherer Konrád, okleveles mérnök, sárszentlőrinci, majd bonyhádi ev. Algimnáziumi tanár, utóbb urodalmi mérnök, végül kataszteri biztos. 1826-ban született. Nagy tehetségű férfi, de még nagyobb alkoholista. Ezt volt diákjai, pl. apósom is megerősítették.

11./ Káspári Henrik 1834-ben született. Vadosfai tanító. Nevét utóbb „Gáspári”-ra magyarosította. Az első világháború elején halt meg. /Egyszerű volt és találó a névváltoztatása. Hasonló eset a gyönki, illetve lajoskomáromi eredeti Kapp névnek Kapira való átírása. A gyönki Kapp ügyvéd és a zombai Kapp orvos még ma is őrzi a család eredeti

nevét. Püspök urunk édesatyja magyarosíthatott. A varsádi Kapp kömives is e rokonsághoz tartozik saját állítása szerint. Fájdalmasan hangzó saját szavait idézem, amikor erről beszéltem: Mir sein verwandt, aver man wert ni angnomma; die arma Leit kennt ma nimmi... Ugyanilyen névváltoztatás a soproni tanítóképezdei igazgató esete is. Ismertem még mint Hammer diákot s névből lett a magyarosabban hangzó Hamar./

12./ Grosch József, szül. 1841-ben, mint a helybéli kántortanító idősebb fia. Jogot végzett. Egy ideig hartai jegyző volt; azután pedig sokáig nagyon keresett gyönki fiskális. Az ő fia dr. Grosch József paksi ügyvéd, a tolna- baranya- somogyi egyházmegye főügyésze.

13./ Az előbbennek testvéröccse dr. Grosch Pál István, szül. 1845-ben. Megyészerte híres és közkedvelt orvos volt. Még ma is közmondásképp él az egész vidék népének ajkán: „Dem hilft ká Grosch Dr mie!” vagyis a beteg menthetetlen, még Grosch doktor tudománya se segíthet többé rajta. Tanult a párizsi Sorbonne egyetemen, ahonnan gyalog jött haza. Közbe hosszabb ideig bejárta Olaszországot is.

14./ Vágner Samu született 1842-ben, mint a helybeli nagyhatalmú jegyző fia, gyülekezetünknek 42 éven át papja. Halléban és Jénában járt, Kismányokon volt káplán. Társadalmilag közkedvelt, jovialis úriember; de hivatásával vajmi keveset törődő, gyenge tehetségű, pályatévészett s elkedvetlenedve dolgozó ember; földesúrnak való. A gyülekezet elhanyagolása és a végzetesen szomorú állapotok lábrakapása az ő emlékéhez fűződik. Úgy könnyű volt papnak lenni, ahogy ő tette. Azért is ment a köztudatba Varsádon, hogy a papnak nincsen dolga, az csak szivarzik, kártyázik, eszik, iszik, vadászgat és lustálkodik.

15./ Márton György, 1849-ben született; a sárszentlőrinci algimnázium és a soproni tanítóképző elvégzése után egy ideig Lőrincen, majd Györkönyben volt osztálytanító, végül 35 évig Bonyhádon tanító és kántor, úgyszintén az algimnázium ének- és tornatanítója. Ritka szép jellem, szívvel, lélekkel pedagógus, egyházat igazán szerető és érte híven sáfárkodó oly derék tanító, amilyen sajnós csak kevés van és volt. 1905-ben nyugalomba vonult. Felesége halála után Varsádra jött lakni rokonaihoz, az Uszinger Mártinékhoz / míg a fentebb már említett Mártonok a „BrickenMartin” családból valók./ Mindenkor örömmel közreműködik egyházépítő szolgálatomnál. Szeretetre méltó és köztiszteletben álló drága lélek. Két fia van: dr. Márton Ödön, állatorvosi főiskolai tanársegéd és dr. Martin György a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tisztviselője.

16./ Wigand János, született 1856-ban jelenleg szekszárdi állami főgimnáziumi igazgató. Neves pedagógus és közszeretnek örvendő politikai pártvezér. Pancsován volt sokáig tanár. Több ízben bejárta a külföldet, főleg Német-, Francia- és Angolországot. Nagykonceptiójú férfiú és a megtestesült szeretetreméltóság, aki a högyészi gróf Apponyi Géza családjába és a többi arisztokrata kastélyokba éppoly szívesen látott, mint a legszegényebb viskóban. A varsádiaknak minden ügyes-bajos dolgaiban a vármegyénél és a kormánynál is a legjobb közben járója.

17./ Wigand Henrik, született 1856-ban. Mint soproni VI. osztályos licista 1875-ben halt meg a szülői házban.

E két Wigand szülőházáról és népéről Angyal Dávid budapesti egyetemi hírvű professzor kéziratában maradt emlékezéseiben a következőket olvastam: „Nagyon szépnek láttam akkor a világot, a származás nyüge alig bántott. Sémiek és nemsemiék közt volt elég jó barátom; de közülük rokon kedvtelések és igaz barátság a legtartósabb Wigand Jánoshoz csatoltak. Wigand egy tolnamegyei kis protestáns gimnáziumban szerette meg a magyar költészetet Lehr Albertnak, a nagy Arany filológusnak tanítását hallgatva. Kevesen ismerték a magyar nép és magyar költészet nyelvét oly alaposan, mint Lehr Albert, ez a németnyelvű magyar tudós. Lehr Albert példájára Wigand megszerette Aranyt és a magyar vers ritmusát. Fordította Goethe, Schiller, Lenau egyes költeményeit. Fordításai megjelentek a Budapesti Szemlében, értekezései az Egyetemes Philológiai Közönyben, azután a pancsovai és szekszárdi Értesítőben. Együtt tanultunk a budapesti egyetem bölcsészeti karán a magyar és

német irodalmat: együtt ábrándoztunk a magyarság jövőjéről és a magunk sorsáról. Egy nyáron, Varsádon vendége voltam Wigand szüleinek. Megismerkedtem ott a német kisbirtokos életmódjával. Az öreg Wigand osztálytársa volt Petőfinek Lőrincen, a kis lutheránus gimnáziumban. Beszélte nekem / 1876 körül/, hogy ő nemrég Budapesten volt és a budai királyi palotát is megnézte, de nem tetszett neki. Miért nem, kérdeztem meglepetve? Mert ott a szolgák németül beszéltek – volt a válasz. Így gondolkodott egy német kisbirtokos magyar földön, alig tíz évvel az „átkos” közügyek törvényesítése után. Wigand tanára lett a pancsovai gimnáziumnak, majd igazgatója a szekszárdinak. Itt Babits Mihályt is tanította. 1919-ben halt meg 63 éves korában. Hű és hasznos munkása volt a magyar tanügyek és irodalomnak.

18./ Henk György született 1858-ban. Uzdborjádi, később paksi tanító volt. Fiatalon hunyt el.

19./ A helybéli sírkertben nyugvó Préhauser nevű vendéglősnek / akinek sírköve a régi temetőrészben az út mentén most is áll / nem Varsádon született, de aztán mégis itt nevelkedett két fiát is megemlítem. János, az idősebbik, mint bikácsi tanító halt meg késő vénységében. Nem is annyira, mint tanító, hanem mint rengeteg, ma is emlegetett anekdota szereplője vált ismertté.

20./ Testvéröccse, Jakab, mint gyönki präceptor halt meg nagyon korán.

21./ Vágner Andor, lelkészünknek 1874-ben született fia, derék ember, képzett jogász, ügyes aquarellista, jelenleg curiai einmal szekszárdi törvényszéki tanácselnök.

22./ Scherer János. Keszőhidegkúti, aztán mucsfai osztálytanító, most tolnaváraljai kántortanító. Egyházas érzelmű derék munkás tagja esperességünknek, Schultheisz keszőhidegkúti jegyző veje.

23./ Wigand Henrik Lajos 1884-ben született. Kalaznón, aztán Alsónánán volt tanító. Az első világháborúban, mint a székesfehérvári 69. sz. Hindenburg gyalogezred. Cernahévizen hősi halált halt.

24./ Ifjú Fanzler János 1893-ban született. Felsőnánán, majd Varsádon volt osztálytanító azután Bátaapátiban, később Nagyhajmáson kántortanító. A kistormási Schäfer kántortanító leányát vette feleségül.

25./ Müller Konrád 1894-ben született, kónyi jegyző.

26./ Testvéröccse János 1896-ban született. A középiskola négy alsó osztályára magánúton én készítettem elő. Szekszárdon érettségizett. Elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát. A szekszárdi pénzügyigazgatóságon szolgált.

27./ Testvére Müller Henrik jelenleg a szekszárdi főgimnázium VIII. osztályának tanulója. Rachitiszes, mankós jár.

28./ Weisz János, 1895-ben született. Kitanult kömíves. Aztán magánúton 2 év alatt vezetésem alatt elvégezte a négy polgárit, majd Sopronban megszerezte a néptanítói oklevelet. Tolnanémedibe került másodtanítóul, onnan Kismányokra, ahol azóta kántortanító.

29./ Wigand Anna Mária 1898-ban született. A polgári négy osztályra én készítettem elő, azután a segesvári evangélikus tanítónőképzőbe került. Varsádról való eljöttöm óta nem hallottam többet róla.

30./ Müller Henrik 1902-ben született. Az algimnázium négy osztályára én tanítottam, Varsádról történt átköltözködésemkor szekszárdi VII. osztályú főgimnazista.

31./ Weitzel Henrik 1905-ben született. A gimnázium első két osztályára én tanítottam. Sopronba távozásom után bonyhádi gimnazista lett.

Ezeken kívül még több magántanuló is volt; de azok csak egy-két évet tanultak, nem bírták a munkát.

Nagy általánosságban ellehet mondani, hogy a varsádi nép intelligensebb az átlagnál, haladni kíván a korrallal; de épp ezért kissé hetyke és merészebb is pl. a jámborabb kétyieknél, kistormásiaknál; de távolról sem oly goromba, mint a kalaznói, vagy szemtelen, mint a gyönki

nép, de nem is oly sunyiak, mint a felsónánaiak, s nem oly tudálékosak, mint a szárazdiak, akiket azzal csúfol a fél vármegye , hogy azt gondolják: nekik több eszük van a kalapjuk felett, mint másoknak a kalapjuk alatt.

Sopron, 1946. évi február hó 8-án.

Hanzmann Károly
Volt varsádi, most soproni evangélikus lelkész